

KOVÁCSZ

TARTALOM

Üzenet	201
Az Altern-csoport: Számvetés – Kik vagyunk, és mi a célunk?.....	205
Harvey Cox: Piacisten	221
Dabóczi Kálmán: „Így beszéljeteinkább: az igen igen, a nem nem”	231
John F. Kavanaugh: Krisztus követése a fogyasztói társadalomban (könyvismertetés).....	245

KIADJA ÉS SZERKESZTI AZ ALTERN-CSOPORT

Főszerkesztő: Kocsis Tamás
Felelős kiadó: Kindler József

Kovász, III. évfolyam, 4. szám, 1999. tél

TARTALOM

Üzenet.....	201
Az Altern-csoport: Számvetés – Kik vagyunk, és mi a célunk?	205
Harvey Cox: Piacisten – Élet az új vallási törvények idején.....	221
Dabóczi Kálmán: „Így beszéljeteinkább: az igen igen, a nem nem” – Anglia és Wales Katolikus Püspöki Karának <i>A Közjó</i> című körlevele és tanulságai.....	231
John F. Kavanaugh: Krisztus követése a fogyasztói társadalomban, avagy a kulturális szembenállás lelkisége (könyvismertetés)	245
Altern-hírek.....	255
A Kovász 1999. évi számaiban megjelent írások jegyzéke.....	257
Tárgymutató 1999	258

Az Altern-csoport alapító tagjai:
Baranyi Árpád, Dabóczi Kálmán, Kindler József és Kocsis Tamás

A folyóiratban megjelent írások teljes terjedelmükben megtalálhatók a <http://korny10.bke.hu/kovasz> internetcímen. Internet-hozzáféréssel nem rendelkezők a folyóiratot az Altern-csoport postacímén rendelhetik meg: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Altern-csoport, 1828 Budapest, Pf. 489.

Üzenet

Krisztus után 2000 évvel időszerű számvetést készíteni: mit tett az emberiség ez idő alatt, mi az, ami megváltozott, s mi az, ami továbbra is változatlan? S mit tettünk mi magunk, ha nem is kétezer év távlatában, de legalább az utóbbi néhány esztendőben?

A múlt két síkon vizsgálható, s így hasonlítható össze a jelennel is: egyrészt materiális, másrészt lelki-szellemi szempontból. Mindkét dimenzió fontos, ám az utóbbi rendszerint elsikkad, s a figyelem az anyagi vonatkozásokra összpontosul. Materiális téren nagy sikereket tud felmutatni az emberiség, mintha igaz lenne a mondás: ha elegendően dolgoznak egy cél elérése érdekében, akkor előbb-utóbb siker koronázza az erőfeszítéseket. Így például ma már egy átlagos titkárnő nagyobb kényelemben élhet, mint egykor a firenzei Medici család tagjai, s „konyháinkat” sem kell leégetnünk, amint azt az amerikai pionírok tették, az értékes szögek visszanyeréséért. Az ipari forradalom – s a nyomában kibontakozó műszaki fejlődés – a korábban oly értékes tárgyakat mindennapos árucikkekké változtatta. A kapitalizmus fokozatosan lehetővé tette az anyagi javak állandó, szabályos és rendszeres növekedését számban, választékban és minőségben, s ezek a piacon meg is szerezhetők. Tény, hogy ehhez hasonló folyamat ezelőtt sohasem volt (vö. Heilbroner, R. – Thurow, L.: *Közgazdaságról közérthetően*; Város FM–Windsor, Budapest, 1996, 22. o.).

Az *ipari forradalommal* kapcsolatban, persze, az árnyoldalak is hosszan sorolhatók, gondoljunk csak például a teljes foglalkozási ágakat eltörlő, egy élet során megszerzett ismereteket elértéktelenítő technikai változásra; a munkamegosztás miatti egyhangú, fárasztó és elidegenítő munkahe-lyekre; a szétzilált társadalmi kapcsolatokra (i. m. 23–24. o.) vagy a lapunk előző számában is tárgyalt egyre súlyosbodó környezeti problémákra.

Ám napjaink *információs forradalma*, amely teljesen új jelenség, im- már „globális faluvá” zsugorítja a világot, s az addigi gazdasági feltételeket radikálisan megváltoztatva ismeretlen nehézségek elé állítja az emberiséget. Az úgynevezett *globalizáció* nyilvánvaló előnyeinek elismerése mellett csoportunknak a 2000. év alkalmából készült számvetése a folyamat hátrányos következményeinek számbavételével kezdődik. A problémák sorolása azonban nem szabad, hogy fásultságra és bénultságra vezessen. Céljainknak és vezérelveinknek a végiggondolása talán másokat is cselekvésre sarkall, s az érdeklődők tevékenységünk és eredményeink rövid áttekintését is megtalálhatják számunk első tanulmányában.

De folytassuk évszázadokon átívelő történelmi áttekintésünket! Egyelő- re materiális síkon maradunk, de teszünk egy lépést a spirituális dimenzió

vizsgálata felé is. Ennek érdekében tekintsünk meg egy XVI. századi európai nagyvárost madártávlatból, William May érzékletes leírásának segítségével! „*A tájat egy katedrális és tornyai uralják, körülötte kis boltokkal és elárusítóhelyekkel. Amit látnánk, az természetesen pontosan tükrözné a hatalom, a rang és a gazdagság középkori megoszlását. Most képzeljük el, hogy valaki a huszadik század végén repül egy nagyváros fölött! A táj képét már nem a katedrálisok és a templomok határozzák meg, hanem a pénzintézetek, az ipari és a kereskedelmi központok felhőkarcolói. Ez a látkép is hűen tükrözi a hatalom, a rang és a gazdagság megoszlását a mai világban.*” (Idézi Rossouw, G. J.: *Business Ethics: Where Have All the Christians Gone?*; Journal of Business Ethics 13, 1994, 557. o.)

E ponton nem az érdekel bennünket elsősorban, hogy a hatalom és a rang középkori – vagy még régebbi – megoszlása mennyiben szolgálta az emberi személy kibontakozását (noha ez is fontos kérdés), hanem az, hogy a mindennapi élet legfőbb rendezőelve miként változott meg az utóbbi időszakban. Másképpen fogalmazva: betöltötte-e a széles körben ünnepeelt *felvilágosodás* a hozzá fűzött reményeket, tudniillik hogy sikerrel szállt szembe a sötétséggel, a szolgálékúséggel, az ideológiával, az irracionalitással, a tudatlansággal és a pozícióból fakadó tekintéllyel? Vagy talán akkor járunk közelebb az igazsághoz, ha felismerjük, hogy a felvilágosodás modernizmusa maga is mítoszokon és önkényes tekintélyen alapul, az életet valamiféle hűvös technológiai racionalitásnak rendeli alá, s új uralkodó csoportok érdekeit védelmezi? (Vö. Alvesson, M. – Deetz, S.: *A munkahelyi uralom modern formái*; Kovász, 1998, ősz, 5–6. o.)

E kérdések megválaszolásához jelen számunkban – többek között – Harvey Cox, az egyesült államokbeli Harvard Egyetem (Divinity School Harvard University Center) neves teológiaprofesszora szolgáltat háttéranyagot. A nagy múltú *The Atlantic Monthly*ban megjelent esszéjében a szerző teológus szemmel tekint a gazdaság modern világára. Az érzékletes és meggyőző gondolatmenet alapján levonható a következtetés: a napjaink városképét uraló pénzügyi és kereskedelmi központok kísértetiesen hasonlítanak a középkori katedrálisokhoz, csak éppen Isten helyett a piacot tisztelik végső abszolútumként bennük. S ahogy a középkorban nem volt igaz, hogy a vallás kizárólag a templomfalak közé szorult volna, úgy ez az állítás a Gazdaságkorra sem érvényes. Az új vallás mélyen átítatja a többség életét és gondolkodását. Az uralkodó közgazdaságtan pedig kritikátlanul szemléli mindezt, s valóságos teológiát gyárt a piac isteni rangra emelése köré. A közgazdaságtan tudományának semleges mivolta tehát erősen megkérdőjelezhető.

Ám a két vallás sem forrását, sem következményeit tekintve nem egyenrangú, s ez már Harvey Cox esszéjéből is világossá válik. Amint Czako Gábor, a kitűnő író fogalmaz, napjainkban „*a teremtés, a mítosz = Istennel járás transzcendens teréből a Piac terébe léptünk. Az emberlét le-*

szállt a Dolgok körébe. Teljesítményünket, értékünket, sorsunkat Isten helyett a Piac mérlegeli, az pedig nem ismeri az Igazságot. Ilyen fogalomnak nincsen értelme a hajszeszek, a csipszek és csipek világában. Siker van és sikertelenség, haszon és veszteség. Nevetséges volna helyest és helytelent, jót és gonoszt latolgatni”. (Czakó G.: *Világfasírt*; IGEN Katolikus Kulturális Egyesület, 1996, 53. o.)

Néhányan azonban – a nevetségesség látszatával is dacolva – következetesen keresik a helyeset és a jót, vagyis az igazságot. Közéjük tartozik a jezsuita John F. *Kavanaugh*, a St. Louis Egyetem tanára, aki egyesült államokbeli tapasztalatai alapján Piacisten követése helyett inkább Krisztus követését ajánlja az olvasó figyelmébe. Piacisten imádata ugyanis nem csupán valami külsődleges cselekvéssor: mélyen érinti magát az embert, s piaci áruvá alakítja a teljes személyiséget. Ehhez hasonlóan teljes embert igénylő feladat Krisztus követése is, ám ekkor életünkben az áruforma helyett az egymás iránti elkötelezettségre és a felelősségvállalásra épülő személyes forma válik uralkodóvá. A fogyasztói társadalomban a tét tehát – keresztény összefüggésben – nem pusztán Isten vagy Piac, Szent Ágoston vagy Adam Smith, katedrális vagy bankcenter (az alternatívák között látszólag ki-ki ízlése szerint választhat), hanem saját létünk értelmének visszanyerése vagy végleges elvesztése.

A *Kavanaugh*-könyv első kiadása egyébként *Beöthy* Tamás jezsuita közvetítésével jutott el hozzánk, s egy fénymásolt magyar nyelvű nyersfordítása – mint valami sajátos, rendszerváltozás utáni szamizdat – már évek óta kézen-közön forog a katolikus ifjúság bizonyos köreibben. A könyv újabb kiadásának szélesebb körű megismertetését mindenképp időszerűnek tartjuk a 2000. év beköszöntével.

S időszerű *Dabóczy* Kálmán tanulmányának közlése is, amely két, 1996-ban kiadott, a gazdaságról szóló püspökkari körlevél összevetésével elsősorban a katolikus közvéleményhez szól. A részben átdolgozott tanulmányban a *Kovács*ban való közzétételét az indokolja, hogy a szerzőt az írás elkészítésére eredetileg felkérő katolikus folyóirat három év elteltével sem talált módot a publikálásra. Az angol körlevél bemutatása, valamint a magyarországi körlevéllel való összevetése elsősorban az egyház gazdaságra vonatkozó társadalmi tanításán alapszik, így az írás ismeretterjesztő szerepe sem lebecsülendő.

Mit olvashat tehát ki e számból – reményeink szerint – a nem keresztény olvasó? Nos, annyit bizonyára, hogy e kétezer éve megfogant „gondolatkör” segítségével ma is megalapozottnak látszó korrajz, sőt korrajz készíthető, még ha emellett egyéb – szintén megalapozottnak látszó – értelmezések is lehetségesek. A keresztény szemléletmóddal való illetén ismerkedés újszerű világot nyithat meg, illetve elmélyítheti, pontosíthatja az ezzel kapcsolatos ismereteket. Érdemes a nem hívő olvasó tisztességről, jóságról, kiválóságról stb. (általában emberségről) alkotott képét összevetni

azzal a képpel, amelyet a kereszténység vall magáénak. Célszerű feltenni a kérdést: csakugyan oly áthidalhatatlan a különbség az olvasó által vallott és a keresztény emberkép között? Semmiképp sem lehet szó valamiféle „stratégiai együttműködésről”?

S vajon lehet-e *üzenete* e kiadványnak a hívő keresztény számára? Nehéz erről szólni itt, hisz végül is mi, véges és esendő emberek írtuk, fordítottuk és válogattuk e szám tartalmát. Mint mindig, most is hangsúlyozni kell tehát a kritikus hozzáállás szükségességét. Ám az bizonyos, hogy tapasztalatainkat nem elefántcsonttoronyban szerezzük, s ezeket szakmai tudásunk és keresztény világnézetünk együttes felhasználásával próbáljuk feldolgozni. Mindezek alapján valljuk: a gazdaság és kereszténység kapcsolatáról való elmélyült elmélkedés a hívők számára is hasznos lehet. Csak sikerüljön felismerni a mai gazdaság akadálytalan működéséből származó emberi következményeket és az élet teljességéről szóló torzítatlan keresztény tanítást. Mindkettőt, egyszerre.

KOCSIS TAMÁS

Számvetés

Az Altern-csoport: kik vagyunk, és mi a célunk?*

Az alábbi írás kutatócsoportunk bemutatkozása és eddigi tevékenységének rövid áttekintése. Célunk hiteles és követhető magatartási minta felmutatása, továbbá a remény megerősítése az emberekben: van más lehetőség is, mint a kudarcot valló szocializmus után egyedül porondon maradt globális kapitalizmusba való feltétlen beolvadás. Létezik alternatíva, de ennek megvalósításához ki kell szakadnunk eddigi kétpólusú (szocializmus–kapitalizmus) világunkból, s egy teljesen új útnak kell nekivágnunk. Ebben a vállalkozásban szeretne útítársként – s ha szükséges, idegenvezetőként – az érdekeltek mellé szegődni az Altern-csoport.

Jelenségek, amelyek mellett nem mehetünk el közömbösen...

Akinek sikerül a növekvő információáradat kritikusabb vizsgálata (az ehhez szükséges nyugodt gondolkodásra modern korunk, sajnos, kevés lehetőséget kínál), annak előbb-utóbb úgy tetszhet, hogy Földünkön egymást alig érintő, párhuzamos valóságok léteznek. Az egyik oldalt szemlélve a fejlődő országokban 1960 és 1993 között a várható élettartam 46-ról 62 évre emelkedett, s a csecsemőhalandóság a felére esett vissza. Ugyanitt 1970 és 1993 között az írni-olvasni tudók aránya 43%-ról 61%-ra emelkedett, s a Föld lakosságának 70%-a jut egészséges ivóvízhez, míg harminc évvel ezelőtt ez az arány csupán 36% volt (World Development Statistics [1998]). A javulást jelző fenti mutatók mellett vég nélkül növekedő bruttó hazai termékek (GDP-k), tőzsdeindexek és kereskedelmi mutatók is ámulatba ejtenek, s növekedésük további erőltetését egy szűk társadalmi réteg – amúgy mindenki számára beígért – pazar életstílusa még csábítóbbá teszi. Ám mielőtt fenntartások nélkül tekintenénk vágyakozón erre a világra, vizsgáljunk meg egy másikat is! Érdemes feltenni a kérdést: ha minden ilyen sikeres és virágzó, akkor mi az oka az alábbi jelenségeknek, és miért hallgatnak ezekről a sikerpropagandák?

A globális szolidaritás hiánya. Naponta megközelítőleg 34 000 – azaz percenként 24 – öt év alatti gyermek hal meg éhínség vagy megelőzhető, gyógyítható betegség következtében (World Development Statistics [1998]). Ez azt jelenti, hogy ezen írás elolvasása alatt körülbelül 800 gyermek hal meg úgy a Földön, hogy közben az országok összességében elegendő élelmiszert termelnek, s az orvostudomány képes lenne ezen életek megmentésére.

* Az írás az Altern-csoport tagjainak, Baranyi Árpádnak, Dabóczi Kálmánnak, Kindler Józsefnek és Kocsis Tamásnak a közreműködésével született, s tartalmával mindannyian egyetértének. A munka nagymértékben támaszkodik Dabóczi Kálmán *Konstruktív növekedéskritika* című PhD-értekezésének vonatkozó részeire.

Döbbenetes jövedelmi polarizáltság. Jelenleg majdnem másfél milliárd – azaz minden negyedik – ember él kevesebb mint napi egy dollárból, minden második ember pedig kevesebb mint napi 2 dollárból gazdálkodhat (World Development Statistics [1998]). A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap univerzálisnak látszó gazdaságfejlesztési „mentőcsomagja”, amelyet a „fejlődő” és kevésbé „fejlett” országok megsegítésére dolgoztak ki, valójában a nagyvállalatok mozgásterének bővülését és a tőke szabad mozgását szolgálja, azt állítva, hogy csak így emelkedhet a helyi lakosság életszínvonala. Ám a jövedelmi különbségek fokozódása a „fejlett” országokra is jellemző.¹

A reálgazdaság és a pénzügyi szféra kapcsolatának megváltozása. A pénzügyi szféra jobbra már nem a vállalatok hatékonyabb működését szolgálja, hanem fordítva: maga alá gyűrte a reálgazdaságot, s a döntéshozók – tekintet nélkül az érintettek sorsára – kizárólag rövid távú pénzügyi megfontolások alapján adnak-vesznek vállalatokat. Ez a gyakorlat nem veszi figyelembe a nemzetek és a kisebb vállalatok érdekeit. A cégek kiszolgáltatottakká váltak a tulajdonosoknak (akik gyakran befektetési és nyugdíjalapok képeben jelennek meg) és a hitelezőknek. A nyereség és a részvényárfolyam növelése érdekében a tulajdonosok egyre agresszívebben gyakorolnak nyomást a vállalatvezetésre (vö. Korten [1998]). A vállalatvezetők vagy eleget tesznek ennek az elvárásnak, vagy búcsút mondhathatnak állásuknak. Választási dilemmájuk kegyetlenül hangzik: „Ölj, vagy téged ölnek meg!” (vö. Petrella [1997]).

A pénzügyi piacok túlzott befolyása. Az információs technológia fejlődése pillanatok alatt átrendezte a nemzetközi pénzügyi piacok egész világát, s a globális pénzügyi rendszer – különösen a tőzsde – világméretű piramisjátékká alakult át, ahol az árfolyamoknak egyre kevesebb közük van a reálgazdaság eseményeihez és a vállalatok valódi teljesítményéhez. A devizaszpekulánsok (általában hitelekből finanszírozott fedezeti alapokon keresztül) nemzetállamok fizetőeszközeinek árfolyamát képesek megváltoztatni érdekeiknek megfelelően. A központi bankok rendelkezésére álló intervenciók tőkeállomány, amely többek között a spekuláció hatását hivatott enyhíteni, csak töredéke a spekulánsok által elérhetőnek. A tőzsdei mutatók –

¹ Az Egyesült Államokban 1989-ben 66 milliárdost tartottak számon, miközben 31,4 millió ember élt a szegénységi küszöb alatt. Tíz évvel később már 268-an tudhattak dollármilliárdnyi vagyont magukénak, ám a létminimum alatt élők száma 34,5 millióra emelkedett. Míg 1960-ban az Egyesült Államokban a vállalatvezetők az alkalmazottaknál átlagosan 41-szer magasabb fizetést kaptak, addig ez az arány 1998-ra már 419-szeresre, míg 2000-re valószínűleg 600-szorosra változik (Collins–Hartman–Sklar [1999]). Az Egyesült Államokban 1979 és 1995 között a családok 60%-ának romlott az anyagi helyzete, további 20%-nak 5%-kal javult, míg a leggazdagabb 1% jövedelme 80%-kal növekedett. Az Egyesült Államok lakosságának alsó 90%-a az összvagyon 51%-val rendelkezett 1976-ban. Ez az arány 1995-re 29%-ra csökkent. A leggazdagabb 1% ugyanebben az időszakban 19%-ról 40%-ra növelte részesedését (United for a Fair Economy [é. n.]).

részben a spekulatív tranzakciók miatt is – alkalmatlanok a gazdaság valós állapotának érzékeltetésére (Martin–Schumann [1998], 61–125. o.; Hellyer [1998], 102–105. o.).

A gazdasági hatalom társadalmi kontrolljának csökkenése. A demokrácia oltalmazó bástyái mögött a nagyvállalatok működése – gazdasági erejük ma már a nemzetállamokéval vetekszik – a tervutasítás és a gazdasági diktatúra újraéledését vetíti elénk, hiszen ezek a szervezetek gyakorlatilag parancsuralmi elven működnek. Nem lehet a demokrácia csúcsaként említeni a Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organisation, WTO) igazságszolgáltatói gyakorlatát sem, amelynek során a demokratikus elvek globális érvényesülése veszélybe kerül. Ha a tagországok közt vita támad, akkor a világszervezet háromfős bizottsága hoz ítéletet, s a bizonyítás adott esetben a „vádlottat” (alperest) terheli. A fellebbezési lehetőség igen korlátozott, s a döntés bármely nemzeti törvény megváltoztatásának kényszerét kimondhatja, ha az – a szervezet szerint – korlátozza a szabad kereskedelmet.

A kormányzatok mozgásterének szűkítése. Az országokat ma már egymás ellen „pályáztatják” a transznacionális vállalatok (például ki ad hosszabb adómentességet), sőt, akár újabb kedvezményeket is kicsikarhatnak telephelybezárással (azaz munkahelyek megszüntetésével) fenyegetőzve. A kormányzatok ellentmondásos helyzetbe kerülnek: valós hatalmukat és önállóságukat feláldozzák a globalizáció oltárán, miközben a – részint ebből fakadó – következmények orvoslására egyre kevesebb eszköz áll a rendelkezésükre.

A „vállalati jólét” és a társadalmi jólét különválása. A bruttó hazai termék (GDP) – módszertani és szemléletbeli problémák miatt – nem jóléti mutató (vö. Cobb–Halstead–Rowe [1997]), s megdőlni látszik az a tétel is, miszerint „ha a vállalatoknak jól megy, akkor a társadalomnak is”. A közteherviselésből a vállalati szféra visszavonul,² s a befolyásos vállalatok adókedvezményeket csikarhatnak ki a helyi kormányokból és az önkormányzatokból, valamint infrastruktúrát építtethetnek ki közpénzen. Bevált gyakorlat ma már, hogy a globálissá váló vállalatok, pénzüzetek és biztosítók a világ törpeállamaiban kialakult adóparadicsomokba menekítik adóköteles jövedelmük egy részét.³

² Például az Egyesült Államokban a második világháború óta a vállalati szféra szövetségi adókhöz való hozzájárulása 33%-ról 10%-ra csökkent, míg a magánszemélyek a korábbi 43% helyett jelenleg az adók 76%-át kénytelenek viselni (United for a Fair Economy [é. n.]). Hasonló jelenség figyelhető meg Németországban is: a vállalati adók részaránya 35%-ról 11%-ra csökkent, míg a személyi jövedelemadók részesedése 13%-ról 35%-ra emelkedett 1960 és 1995 között (Reuter [1998], 49. o.).

³ A Kajmán-szigetek területe 14 km², lakosainak száma 14 000 fő, a bejegyzett bankok száma 500, s megtalálható itt – többek között – a tíz legnagyobb német pénzüzet is. De nem ez az egyetlen off shore paradicsom. A csaknem száz ilyen hely közé tartozik

A növekedésorientált gazdaságpolitikák bukása. Az ENSZ éves jelentése az emberi fejlődésről (Human Development Report) megállapítja, hogy „nincs automatikus kapcsolat a gazdasági növekedés és az emberi fejlődés között” (United Nations Development Program [1996]). A dokumentum 1996-ban tényként hozta a világ tudomására, hogy a „gazdasági növekedés eszméje a világ lakosságának egynegyede számára már nyilvánvalóan megbukott”, továbbá hogy „nyolcvankilenc ország gazdaságilag rosszabb helyzetben van, mint tíz évvel ezelőtt, a vagyonosok és a nincstelenek között globális polarizáltságot eredményezve”.

A gazdaság és az erkölcs szétválasztása. Nézetünk szerint ez az a legfontosabb ok, amely alapjaiban felelős a felvázolt folyamatok beindulásáért és a jelenlegi helyzetért. A gazdasági életet magyarázni és irányítani hivatott elméletek, illetve az elmélet alkalmazói szinte teljesen függetlenítették a közgazdaságtant és az üzleti szektort az erkölcsi megfontolásoktól. Olyan tételeket hirdetnek, miszerint a magánbűnök (önzés) és az egyéni anyagi előnyök hajszolása a társadalom javát szolgálja. Tudathasadásos állapot jött létre, amelyet az üzleti élet számos szereplője is megszenved, hiszen a magánéletben vallott értékek többnyire nem ültethetők át a gazdasági életbe, mert „nem jövedelmezők”. Kimondható, hogy a közgazdaságtan alapvető hibát követett el akkor, amikor – a gazdasági és az erkölcsi megfontolások szétválasztásával – kizárólag a materiális jólét növelését tűzte zászlajára a jóval általánosabb közjó szolgálata helyett.⁴

Liechtenstein, Luxemburg, Szingapúr vagy a Karib-szigetek is (Martin-Schumann [1998], 13.o.). Az *Economist* folyóirat szerint ilyen adóparadicsomokban könnyelik el az amerikai multinacionális vállalatok nettó nyereségének 31%-át. Németországban nagy botrányt okozott, amikor a *Siemens* elektrotechnikai konzern 2,1 milliárd márkás, illetve a *Commerzbank* 1,4 milliárd márkás nyereségéből csupán 100–100 millió márkát fizetett be a német államkincstárba, teljesen törvényes keretek közt (Martin-Schumann [1998], 89–91. és 273–274. o.). Egy angliai vállalatóriás, a Rupert Murdoch's News Corporation 1987 óta 2,3 milliárd amerikai dollárnak megfelelő profitra tett szert, ám e jövedelem után egyáltalán nem fizetett nyereségadó a szigetországban (Bishop [2000], 3–4. o.)

⁴ A közjó „a társadalom közös java, a társas élet ama feltételeinek összessége, amelyeknek segítségével az emberek a maguk tökéletességét teljesebben és könnyebben elérhetik”. (Dignitatis Humanae #6) A közjó három lényeges eleme: (1) a személy tisztelete, (2) a helyes társadalmi rend kialakítása (anyagi és lelki javak gyarapítása) és (3) a társadalmi béke (külső, belső) megteremtése. A közjó kettős – anyagi és szellemi – vetületét fontos hangsúlyozni. Eszerint „a közjó az egész emberhez tartozik, azaz mind testi, mind lelki szükségleteihez. Ebből következik, hogy az állam vezetői ezt a jót alkalmas úton és fokozatosan törekedjenek elérni: úgy tudniillik, hogy tartsák meg a dolgok helyes sorrendjét, és a testi javakkal egyidejűleg a polgáraik lelkével is törődjenek”. (Pacem in Terris #57; a vatikáni dokumentumok magyar fordításáért lásd Tomka-Goják [é. n.] és Cserhádi-Fábián [é. n.]).

Az Altern-csoport alapítása és ismertetőjegyei

Az Altern-csoport alapítói⁵ 1996 decemberében találtak egymásra. Világnézeti meggyőződésükből és erkölcsi hozzáállásukból következően teljesen elfogadhatatlan volt számukra a fentiekben vázolt kép, s úgy érezték, hogy emellett nem mehetnek el szó nélkül. Más utat keresnek, mert a globálisan kirajzolódó jövőkép nem egyeztethető össze az ember méltóságával. E tevékenység értelemszerűen vezet a közgazdaságtan és a közgazdászok szerepének, felelősségének felülvizsgálatára.

A megújulást (paradigmaváltást) egy adott tudományterületen általában az azonos értékeket valló emberek kis csoportja (iskolája) indította be. Az ilyen jellegű változások rendszerint rendkívül időigényesek, mert a rögzült, nem helytálló nézetek és tételek leváltása, illetve az értékesebbek, megfélelőbbek rögzülése között hosszú – néha évtizedekben mérhető – idő telik el. E meglehetősen lassú változás elősegítése érdekében kutatócsoportot alapítottunk a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem *Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszékén*. Egyetértettünk abban, hogy az örök érvényűnek vélt előfeltevésekre épülő „főáramú” rendszerekkel gyökeresen szakító szellemi áramlat egyesült erővel (viribus unitis) hatékonyabban képviselhető. A jelenleg uralkodótól eltérő szellemiségre és az alternatívák lehetőségére utalva választottuk az Altern-csoport nevet.⁶

Célunk a gazdasági elmélet és gyakorlat kifejezetten alternatív szempontú kritikai vizsgálata. Ebbe a tevékenységbe tartozik (1) a világgazdasági folyamatokban való tisztánlátás előmozdítása, rámutatva a társadalmak egészséges fejlődését gátló jelenségekre és ezek okaira, (2) az európai kultúrkör kétezere éves hagyománya és üzenete alapján a figyelem ráirányítása az egyre inkább feledésbe merülő szociális, kulturális és morális értékek meghatározó fontosságára, valamint (3) társadalometikai (erkölcsi) elvek világos megfogalmazása, amelyek hozzásegíthetik a gazdaságot ahhoz, hogy emberhez méltó(bb) életfeltételek kialakulását segítse, s működése a közjót szolgálja.

Csoportunk nehezen illeszthető be a napjainkat típusosan jellemző kutatócsoportok, műhelyek sablonjába, s e megállapítás igazságát az alábbi ismertetőjegyek alighanem igazolják.

(1) Kikristályosodott értékrend alapján keressük az igazságot, azaz témaválasztásunkat és kutatásunkat nem befolyásolja, hogy az adott tevékenység támogatására van-e valamilyen pénzügyi forrás.

⁵ Dr. *Kindler József* (a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem professzora, ma már professzor emeritusa), *Baranyi Árpád*, *Dabóczi Kálmán* és *Kocsis Tamás* (gazdálkodástani PhD-hallgatók).

⁶ Az *altern* név tehát kettős értelmet takar. Egyrészt a kritikai (alternatív) gondolkodásmódra utal, másrészt jelzi a gazdasági és a társadalmi problémák kezelésére javasolt irányelveknek a főáramú közgazdaságtantól eltérő jellegét.

(2) Kutatásaink középpontjában az ember áll, s feltétlen elsőbbséget élvez a módszerekkel és a társadalmi/gazdasági rendszerekkel szemben. Ez azt jelenti, hogy nem tulajdonítunk a *szükségesnél nagyobb* jelentőséget a közgazdaságtant uraló, jellemzően kvantitatív (azaz számszerűsítést megkövetelő) módszertannak, amely gyakran lényegi kérdéseket fed el.

(3) A rendszerelmélet elvének megfelelően az általánosabb és mélyebb problémáktól haladunk a specifikusabbak felé. Vizsgálatunk módszere rendszerszemléletet és globalitást tükröz, mert a gazdasági szereplők viszonyát, egymásra hatását és belső szabályszerűségeit tanulmányozza, figyelembe véve a világgazdasági összefüggéseket is. Kutatásainkban a rövid távú helyett a hosszú távú szemlélet érvényesítésére törekszünk (például ember és természeti környezet viszonya).

(4) Tüneti kezelés helyett a problémák gyökeréig próbálunk „leásni”, még ha az eközben feltett kérdések idegenek is a jelenlegi gondolkodásmódtól, eszméktől. Nézetünk szerint a kutatási kérdések fontossági sorrendje nem cserélhető fel, azaz például egy süllyedő vitorlás hajón nem érdemes a vitorlavarrási technikákról vitatkozni.

(5) Értékközpontú közgazdaságtan (társadalomtudomány) művelésére törekszünk. Nem térünk ki az erkölcsi állásfoglalás elől, sőt, másokat is erre buzdítunk. Csak így szembesülhetünk legmélyebb emberi meggyőződésainkkel, azok következményeivel, s így juthatunk el a problémák gyökeréhez.

(6) A versengés és az egyéni érvényesülés helyett a tagjaink közötti feltétlen szolidaritásra és együttműködésre építünk. Az elvi megfontolásokon túl fontosnak tartjuk a hiteles és rendezett magánéletet, valamint a magas szakmai és erkölcsi követelményeknek való megfelelést.

Eddigi működésünk és közéletbeli fogadtatásunk számos tanulsággal szolgált. A félreértések elkerülése érdekében szükségesnek tartjuk, hogy leszögezzük az alábbiakat.

(1) Csoportunk nem azért jött létre, hogy a jelenlegi rendszer és gondolkodásmód pusztá kritizálójá és tagadója legyen. Az uralkodó megközelítésmódtól radikálisan eltérő alapokon építkezve tesszük le a voksunkat valami mellett (lásd később), s emiatt értelemszerűen mondunk nemet minden más megoldásra és nézetre, amely nem egyeztethető össze ezzel. Röviden: kritikai irányultságunk a valami más melletti elkötelezettség következménye, nem pedig öncél. Emellett minden olyan együttműködésre nyitottak vagyunk, amely alapértékeinkkel összeegyeztethető.

(2) Társadalomszervezési irányultságunk nem helyezhető el a kapitalizmus–szocializmus végpontokkal jellemezhető skálán. Ugyanakkor a jelenlegi globális kapitalizmus ideológiai hátterét alkotó főáramú (mainstream) közgazdaságtant illető kritikánk nem jelenti magának a piaci *mechanizmusnak* az elvetését.

(3) Mivel az általunk vallott elvek konkrét társadalompolitikai lépések megfogalmazásához is támpontul szolgálhatnak, tevékenységünknek politikai vetülete is van. E tartalom megítélésére azonban nem alkalmasak a hagyományos jobboldali–baloldali kategóriák.⁷ Kérdésfelvetésünk és kutatási irányultságunk teljesen más dimenzióban mozog (lásd vezérelveinket).

(4) Nem kötődünk semmilyen politikai párthoz, s nem kívánunk semmilyen kormányzat kiszolgáló háttérműhelyévé válni.

(5) Nem vagyunk egyházi szervezet, noha határozottan ragaszkodunk bizonyos erkölcsi elvekhez. Az utóbbi ok miatt szoros kapcsolatot próbálunk kialakítani a történelmi egyházakkal.

(6) Sem a közéletben, sem az akadémiai életben nem célunk valamiféle „hatalomátvétel” vagy „pozícióba kerülés”. A csoport számára ennél fontosabb az a reménybeli katalizátorszerep, amely elősegítheti az emberek belső átalakulását és szemléletváltását.

Vezérelvek

Csoportunk képességeit messze meghaladja, hogy a korunkat gyötrő valamennyi problémára kész megoldással hozakodjon elő, ám a közös gondolkodáshoz és cselekvéshez mindenképpen hozzá szeretnénk járulni. A cselekvést azonban megelőzi a gondolkodás legfontosabb alapelveinek rögzítése, amelyek kiindulópontul szolgálnak, és amelyekhez időről időre vissza lehet kanyarodni a párbeszéd és a közös gondolkodás során. Üzenetként is szolgáló vezérelveink az alábbi, egymáshoz szorosan kapcsolódó tételekben fogalmazhatók meg.⁸

(1) *A megismert igazság kötelez.* Az értékek felismerése után kötelességünk azokat gondolkodásunkba építeni, illetve kutatásaink irányultságát (szellemiségét) összhangba hozni velük. Törekednünk kell arra, hogy felismeréseinket saját életpéldánk is visszatükrözze.

(2) *Nincs „legjobb és örök” társadalmi-gazdasági berendezkedés.* E berendezkedések hosszú távú fennmaradására nincs történelmi garancia. Mind a társadalmi, mind a gazdasági berendezkedésnek folyamatosan kell fejlődnie az adott kor erkölcsi, kulturális és materiális viszonyaival párhuzamosan, kritikusan reagálva a társadalom tagjainak igényeire és az ebből fakadó kihívásokra.

(3) *Nincs értékmentes tudomány.* Még ha egy elmélet értékítéleteit nem is mondják ki nyíltan, előfeltevéseiből (premisszáiból) kiolvashatók ezek. Minden esetben rá kell kérdezni arra, hogy egy-egy elmélet mögött milyen

⁷ Amikor a szubszidiaritás elve alapján a helyi, nemzeti közösségek önszerveződésének fontosságát emeljük ki, akkor gyakran „jobbos, nacionalista” jelzőkkel illetnek bennünket. A kiszolgáltatottak és a szegények melletti elkötelezettség miatt pedig gyakran „balos, marxista” képzetekre asszociálnak a nézeteinket nem teljes mértékben ismerők.

⁸ A tételek között nincs abszolút sorrend, ezek együttes érvényre juttatására, illetve figyelembevételére van szükség.

megfontolások állnak, illetve az elmélet mely értékek figyelembevételéről feledkezett meg.

(4) *A gazdaság van az emberért, nem pedig fordítva.* A gazdaság és a társadalom világának kihívásaira adott válaszok elsődleges célja az anyagi és nem anyagi szükségletekkel egyaránt rendelkező ember fejlődésének szolgálata. Nem alacsonyítható le az ember a gazdasági célok megvalósításának eszközévé, mintegy erőforrássá, mert ez ellentétes az emberi méltósággal.

(5) *A gazdasági törvényszerűségek az emberek viselkedése alapján alakulnak ki, így megváltoztathatók.* A közgazdaságtan által megfigyelt statisztikai gyakoriságok és szabályszerűségek nem természeti törvények. A történelmi események – illetve a különféle gazdasági-társadalmi berendezkedések – emberek szabad döntései révén alakulnak, így a változás iránti igény nem semlegesíthető gazdasági vagy társadalmi szükségszerűségre (determinizmusra) való hivatkozással.

(6) *Az állam elsődleges feladata a közjó elősegítése.*⁹ Egy ország vezetőinek figyelmét és energiáját nem köthetik le túlzottan a gazdasági aktivitás fokozására tett erőfeszítések, mert az egészséges gazdasági élet a közjó megteremtésének csupáncsak egyik feltétele. A politikai élet szereplőinek elsődleges feladata, hogy hatalmukkal a társadalom egészének érdekét szolgálják, ne pedig szűk gazdasági érdekcsoportokét. E hivatás betöltéséhez arra van szükség, hogy a világon továbbra is fennmaradjon a nemzetállamok szerepe, s ezt ne nagyvállalatok vegyék át. A nemzeti-helyi érdekeknek elsőbbséget kell kapniuk a globális nagyvállalati érdekekkel szemben.

(7) *Érvényesíteni kell a szubszidiaritás elvét.* A társadalom minden szintjén (helyi, állami, globális) tekintettel kell lenni az alacsonyabb szintű közösségek önszervezési igényére, illetve képességére.

(8) *A piaci ár nem lehet általános értékmérő.* A piaci ár csupán cserearányokat, nem pedig valódi értéket mutat. A pénz csak szigorú megszorításokkal, nem pedig kizárólagosan használható gazdasági és társadalmi értékmérőként, s bizonyos dolgok és jelenségek értéke egyáltalán nem fejezhető ki pénzügyi kategóriákkal.

(9) *A politikai és a gazdasági élet szereplőire is érvényesek az alapvető erkölcsi normák.* A magánéleti és a közéleti erkölcs szétválasztása nem engedhető meg. A vállalatvezetők és az alkalmazottak nem bújhatnak a cég jogi személyisége mögé, főleg ha döntéseik nagyfokú környezeti vagy társadalmi hatással járnak. Minden személytelennek látszó vállalati, pénzügyi stb. döntés mögött szabad akaratú emberek személyes döntései állnak, akik személyesen is felelősek tetteikért.

⁹ „A politikai közösség tehát a közjó végett létezik, belőle meríti teljes igazolását és értelmét, benne gyökerezik veleszületett és saját joga.” (Gaudium et Spes #74)

(10) *A kiszolgáltatottak és a szegények melletti elkötelezettség fontossága.* Egy gyakorlat, változás megítélésében a szegények helyzetének alakulása a fő mérce. A szolidaritás elve megköveteli, hogy mindent megtegyünk az összes ember létszükségleteinek kielégítésére, ha kell, akár saját anyagi jólétünk önkéntes csökkentése árán is.

Amint az vezérelveinkből is kiviláglik, tevékenységünk nem merül ki részletes, az alapokat is érintő kritikában, hanem a hibásnak talált nézetek, tételek és előfeltevések helyébe megfelelőbbnek tartottakat kínálunk, amelyek alapvetően az értékrendszerhez és a szemléletmódhoz kötődnek. Ez – az orvostudományból kölcsönzött párhuzammal – már inkább terápia, mint diagnózis. A hangsúly azonban – a jelenlegi körülményeket és a feladat nehézségét figyelembe véve – a kész gazdaságpolitikai receptek felmutatása helyett a diagnózis széles körű elfogadtatására kerül, s a terápiát illetően a kidolgozás és a végrehajtás keretszabályaira összpontosítunk.

Az eddigieknek mintegy összefoglalásaként a jelenleg uralkodó szemléletet saját nézőpontunkkal ütköztetjük néhány jellegzetes ismérv mentén (lásd az 1. táblázatot).

Az Altern-csoport eddigi tevékenységének áttekintése

Csoportunk hivatalos megalakulása előtt, 1996 őszén a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszéke köré csoportosuló, többnyire fiatal PhD-hallgatókból álló lelkes csapat a hazánkban addig teljesen ismeretlen amerikai szerző, David C. Korten *Tőkés társaságok világhuralma* (When Corporations Rule the World) című könyvének magyarra fordítására vállalkozott a „fizetség semmi, dicsőség kétes” jelmondat jegyében. Dr. Kindler József vezetésével és dr. Kerekes Sándor tanszékvezető professzor – egyben az egyetem gazdálkodási karának akkori dékánja – megértő támogatásával és aktív segítségével a munkát minden pesszimista jóslat ellenére is siker koronázta. Bátran kijelenthető, hogy Korten neve mára közismertté vált hazánkban.

A könyv megjelenése nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon olyan kérdések kerültek be a köztudatba, mint a transznacionális vállalatok tevékenysége és működési logikája, a gazdasági növekedés – és az azt mérni hivatott bruttó hazai termék (GDP) – ellentmondásai, a globalizációval erősödő gazdasági és jövedelmi polarizáltság, továbbá a nemzetközi kereskedelemnek és a gazdasági tevékenységnek (különösen a szabad tőke mozgásról van szó) a nemzetállamok gazdaságpolitikai mozgásterére és szuverenitására gyakorolt hatása. (A problémákkal kapcsolatban lásd írásunk bevezető részét is.)

Az úttörő vállalkozás fogadtatása egyértelművé tette, hogy itt az idő a „korteni kérdések” hazai újragondolására és az irányvonal határozottabb

Az uralkodó szemlélet	Az Altern-csoport szemlélete
Az ember van a gazdaságért.	A gazdaság van az emberért.
A fő gazdasági cél a növekedés.	A fő gazdasági cél a közjó szolgálata.
A pénzügyi kategóriák használata az élet minden területén.	A pénzügyi kategóriák visszaszorítása a gazdaság területére.
Korlátlan (minden területre kiterjedő) és erőltetett (szűk gazdasági érdekcsoportok nyomására kialakuló) globalizáció.	Szelektív (csak bizonyos területekre kiterjedő) és szerves (alulról építkező és kezdeményezett) nemzetek közötti együttműködés.
Atomizált és kiszolgáltatott helyzetű munkaerő.	A helyi közösségek és a helyi munkaerő elsődlegessége.
A munka világában az ember erőforrás.	Az ember nem kezelhető eszközként.
A vállalatbirodalmak uralma.	Sok kis szereplőből álló piacgazdaság.
A versenynek csak jogi keretei vannak.	A versenynek erkölcsi keretei is vannak.
Versengés (szociáldarwinizmus).	Együttműködés és szolidaritás.
Szabad verseny és szabad kereskedelem (free trade).	Tisztességes és méltányos verseny (fair trade).
Ha valami technikailag lehetséges, akkor valósítsuk meg!	A technikai fejlesztés irányának és alkalmazásának erkölcsi keretei vannak.
Az etikus magatartás akkor elfogadható és kívánatos, ha jövedelmező.	Az etikus magatartás nem a cselekedet gazdasági hasznától függ.
Emberkép: homo oeconomicus.	Emberkép: homo moralis.
Világnézet: materializmus és ateizmus, pénzimádat (moneyteizmus).	Világnézet: nyitottság a természetfelettre, vallásosság (monoteizmus).
Erkölcsi relativizmus.	Biztos, időtálló értékek.
Az alapvető erkölcsi normák létét elhallgató semleges államra van szükség.	Az alapvető erkölcsi normák létrehozására figyelmeztető korrekt államra van szükség.
Tudathasadásos értékrend (munkahelyi és magánéleti normák eltérése).	Integrált értékrend (munkahelyi és magánéleti normák egysége).
Egyéni cselekedetektől levezetett és kialakított világszemlélet.	Világnézeti meggyőződésből fakadó egyéni cselekedetek.

1. táblázat *Az uralkodó szemlélet és az Altern-csoport szemlélete közötti különbségek összefoglalása*

képviselőjére. David C. Korten alapítója és igazgatója az *Emberközpontú Fejlesztés Fórumának* (People-Centered Development Forum, PCDF), amelynek magyar társszervezete, az *Emberközpontú Fejlesztés Magyar Hálózata* (EKF) a *Tőkés társaságok világhuralmának* megjelenésével párhuzamosan alakult meg. Az EKF révén több száz hasonló érdeklődésű emberrel kerültünk kapcsolatba, s ekkor határoztuk el, hogy kutatóközösséget

hozunk létre. A kezdetektől megfogalmazódott az igény arra, hogy az „azonos hullámhosszon gondolkodók”, illetve az érdeklődők számára – akár folyóirat, akár tanulmánykötet formájában – megfelelő háttéranyagot nyújtsunk.

Eddigi tevékenységünk több szempontból is teljesen új területet érintett a honi (közgazdász-)társadalom zöme számára, így szükség lett arra, hogy az adott témában eligazodást segítő hazai írásokat tegyünk közzé, valamint külföldi cikkeket, tanulmányokat fordítsunk magyarra és publikáljunk. Ezek a hiánypótlónak szánt művek kutatócsoportunk később bemutatandó folyóiratában, a *Kovácsban* váltak és válnak közkinccsé.

Kezdetől fogva megkülönböztetett figyelmet fordítottunk a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem csoportunkhoz nem tartozó PhD-hallgatóira, s ebből az indítatásból született az 1997 közepétől működő *Doktorandusz Műhely*, amely az önképzésen és a látókörbővítésen túl a következő gyakorlati célokat tűzi maga elé. (1) A doktori kutatásról adott rendszeres beszámoló, amely folyamatos munkára ösztönöz. (2) Az értekezés gerincét alkotó tézisjavaslat alapstruktúrájának kicsiszolása, logikai egységének, támadhatatlanságának kialakítása szűk körű szakmai viták révén. (3) Állandó és megbízható információáramlás a doktori program vezetése és a hallgatók között. (4) A forrásgyűjtő munka során egymás kutatási területéhez kapcsolódó írások rendszeres kicserélése (könyvek, tanulmányok, internet-címek stb.).

Az elmúlt három évben az Altern-csoport tagjai igen sok előadást tartottak közgazdász körökben; egyházi és polgári értelmiségi műhelyekben, közösségekben; budapesti és szegedi egyetemisták számára (a szervezett oktatás keretén kívül); s a munka világának markáns szereplői, a szakszervezeti vezetők is élénk érdeklődést és nyitottságot mutattak az ismertetett elvek iránt. Ezeknek a megkereséseknek és meghívásoknak – a szellemi és a fizikai korlátok figyelembevételével – a jövőben is eleget kívánunk tenni.

Az előadások mellett számos rádió- és tévéinterjú készült, napilapokban és egyéb sajtótermékekben több írásunk is megjelent, s aktívan részt veszünk néhány, az irányultságukkal is összhangban álló konferencia szervezésében. Ezek közül kiemelkednek azok a rendezvények, amelyek a Magyar Katolikus Püspöki Kar *Iustitia et Pax Bizottságával* kialakított szoros kapcsolat révén jöttek létre az alábbi témákban: a gazdaság és az erkölcs kapcsolata, az emberi jogok érvényesülése, korrupció és európai integráció.

Meghatározó jelentőségű volt az Altern-csoport szellemiségének megismertetésében David C. Kortén budapesti látogatása 1998 októberében.¹⁰ Az érdeklődés nagysága bennünket, rendezőket is meglepett, hiszen szü-

¹⁰ Az Altern-csoport internetes honlapja (<http://kornyio.bke.hu/altern>) képes és szöveges formában is tartalmazza David C. Kortén előadását. Ezenkívül megtalálható itt a Duna Televízióknak adott interjú, valamint a hallgatóság által Kortennek írásban feltett kérdések és az azokra adott válaszok.

kösnek bizonyult a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem legnagyobb előadóterme. A hallgatóság szívélyes fogadtatása és a sajtó, a televízió é-lénk érdeklődése alapján a neves szakember arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország az élen jár bizonyos kérdések vizsgálatában, újdonsá-gok iránti fogadókészsége pedig példamutató. (Állítását látogatásának ked-vező sajtóviSSzhangja is alátámasztotta.)

Szembesülve a világgazdaságban kialakult pénzügyi rendszer ingatag állapotával és ellentmondásos szerepével, részben a Korten-könyv fordítói csapatának segítségével megjelentettük magyarul Paul Hellyernek, Kanada egykori miniszterelnök-helyettesének *A globális pénzügyi válság túlélése, avagy a remény gazdaságtana* (Surviving the Global Financial Crisis – The Economics of Hope for Generation X) című könyvét, amely 1998 decembe-re óta kapható a könyvesboltokban. Hellyer gondosan és szakszerűen elemzi a globális pénzügyi rendszer „végtelenül ostoba rendszerét”, olvas-mányos betekintést nyújtva annak ellentmondásos működésébe. Bemutatja a pénzteremtés jelenlegi – törvényszerűen eladósodásra vezető – módjának értelmetlenségét, tarthatatlanságát és igazságtalanságát, de egyben konkrét cselekvési tervet is ajánl a politikusoknak, hogy a kormányok visszaszerez-hessék azokat az eszközöket, amelyek az országok külső és belső eladósó-dásának megállításához szükségesek.

A „korteni témák” között szerepel még a gazdasági növekedés kívána-tosságának kérdése. Az Altern-csoport házigazdaként adott otthont az ír származású közgazdász, Richard Douthwaite 1999 őszi előadásának és mű-helyvitájának, aki *A növekedés illúziója* (The Growth Illusion) című, 1992-ben megjelent könyvében a növekedésorientált gazdaságpolitikákhoz fűző-dő maradék reményt is szertefoszlatta. Új, *Zárjuk rövidre!* (Short Circuit) című könyvében már a helyi gazdaságok erősítésének lehetőségeit, sikeres, ám elhallgatott próbálkozásait, valamint a helyi fizetőeszközök alkalmá-zásának előnyeit mutatja be.

Csoportunk a megalakulásától kezdve gondot fordított arra, hogy a ha-táron túli – elsősorban a kárpát-medencei – magyarokat is bekapcsolja a közös gondolkodásba és cselekvésbe. Ennek keretében bemutatkozhattunk a *Romániai Magyar Közgazdász Társaságnál* Marosvásárhelyen, s a *Ko-vász* is sok erdélyi magánemberhez és könyvtárhoz eljut.

A Kovász

Szellemi kapacitásunk nagy részét a *Kováász* című folyóirat szerkesztése és gondozása köti le. A negyedévenként megjelenő 60–90 oldalas kiadvány első száma 1997 decemberében látott napvilágot, főszerkesztője Kocsis Ta-más, felelős kiadója dr. Kindler József. A folyóirat az alternatív közgazda-sági gondolatok számára széles körű, magas színvonalú és hiteles fórumot kíván nyújtani, hiszen mindmáig nincs tudomásunk hasonló hazai kezde-

ményezésről. A lappal kapcsolatban is fontos számunkra a konstruktív vita, illetve az ezáltal létrejövő közös gondolkodás.

A Kovász nem nyereségorientált vállalkozás, a szerkesztőség egyik tagja sem kap tevékenységéért anyagi ellenszolgáltatást. A külföldi fordítások jogdíjának rendezésétől eltekintve nem áll módunkban az írások közzétételéért szerzői honoráriumot fizetni. Az értékes gondolatok ingyenes közzétételére vonatkozó követelmény – reményeink szerint – valamiféle etikai szűrőként is működik potenciális szerzőink között. A közzelt tanulmányok, fordítások, könyvismertetések és vélemények teljes terjedelmükben megtalálhatók az interneten, díjtalanul letölthetők, illetve – az eredeti forrás és a szerző(k) feltüntetésével – tetszőleges számban sokszorosíthatók. A lap nyomtatott formában is elérhető, és szívesen veszünk minden olyan pénzügyi támogatást, amely lehetővé teszi a nyomdai és a postaköltségek fedezését.

Kis példányszámú folyóiratunk kedvező fogadtatása az eddigienél is igényesebb és értékesebb munkára serkent bennünket. Ez idővel megtermi gyümölcsét, hiszen „*egy kevés kovász az egész tésztát megerjeszti*” (Gal 5,9).

Útravaló

Meggyőződésünk szerint egy kutatócsoport működésének nem mellékes következménye, hogy közben a kutatók személyisége miként változik, milyen irányba fejlődik. Tudatában vagyunk annak, hogy az általunk feszegetett kérdések és megállapítások bizonyos körökben nem fognak osztatlan sikert aratni, ugyanis ezek jelenleg rendszeridegennek tekinthetők. A felismert igazságok és a kínos kérdések elhallgatásával alighanem mind tudományos, mind anyagi szempontból sikeresebb karriert futhatnánk be, ám számunkra többet ér a tisztességes kutatói hozzáállás és a nyugodt lelkiismeret.

A gazdasági-társadalmi problémák megoldásának első lépése az, hogy a fejekben és a szívekben rend legyen, s hitelesen élő, határozott értékrendű emberré váljunk. A felismert értékeket követve – az áldozathozatal elől sem meghátrálva – már ténylegesen bekapcsolódhatunk a konkrét cselekvésbe. Nem feltétlenül kell világmegváltó tervekben gondolkodni, a hétköznapiok hiteles megélésére s az értékekhez való hűséget tükröző apró cselekedetekre van szükség. Ebben a munkában segíthetnek *Az ember tragédiájából* származó buzdító szavak: „*Legyen hát célod: Istennek dicsőség, / Magadnak munka. Az egyén szabad! Érvényre hozni mind, mi benne van. / Csak egy parancs kötvén le: szeretet.*”

HIVATKOZÁSOK

- Cobb, C. – Halstead, T. – Rowe, J. [1997]: *Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé?*; Kovász, december, 30–47. o.
- Collins, C. – Hartman, C. – Sklar, H. [1999]: *Divided Decade: Economic Disparity at the Century's Turn*; United for a Fair Economy and Holly Sklar, http://www.stw.org/my_html/Divided.html
- Cserháti J. – Fábián Á. (szerk.) [é. n.]: *A II. Vatikáni Zsinat tanítása – A zsinati döntések magyarázata és okmányai*; Szent István Társulat, Budapest
- Douthwaite, Richard [1992]: *The Growth Illusion: How Economic Growth Has Enriched a Few, Impoverished The Many, and Endangered the Planet*; Green Books, Dublin
- Douthwaite, R. [1996]: *Short Circuit: Strengthening local economies for security in an unstable world*; The Lilliput Press, Dublin
- Bishop, M. [2000]: *A survey of globalization and tax: The mystery of the vanishing tax payer*; Economist, január 29.
- Hellyer, P. [1998]: *A globális pénzügyi válság túlélése, avagy a remény gazdaságtana*; Altern-csoport – Gondola '96 Kiadó, Budapest
- Korten, D. C. [1996]: *Tőkés társaságok világhuralma*; Kapu Kiadó, Budapest
- Korten, D. C. [1998]: *Élet a tőke uralma után*; Kovász, ősz, 3–15. o.
- Martin, H.-P. – Schumann, H. [1998]: *A globalizáció csapdája – Támadás a jólét és a demokrácia ellen*; Perfekt Kiadó, Budapest
- Petrella, R. [1997]: *Grenzen des Wettbewerbs – Jenseits von Wirtschaft und Globalisierung unter der Herrschaft des Marktes*; in: Weizsäcker, E. U. von (szerk.): *Grenzen-los? Jedes System braucht Grenzen – aber wie durchlässig müssen diese sein?*; Birkhäuser Verlag, Berlin, Basel, Boston, 284–304. o.
- Reuter, N. [1998]: *Wachstumseuphorie und Verteilungsrealität – Wirtschaftliche Leitbilder zwischen Gestern und Morgen*; Metropolis-Verlag, Marburg
- Tomka M. – Goják J. (szerk.) [é. n.]: *Az egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok*; Szent István Társulat, Budapest
- United for a Fair Economy [é. n.]; <http://www.stw.org/sharethewealth/dangerous.html>
- United Nations Development Program [1996]: *Human Development Report 1996*; <http://www.undp.org/undp>

World Development Statistics [1998]; <http://www.care.org/devrescenter/devfact98.html>

Magyarországon

Először a vallási közösségek között

Az elmúlt években az országban a vallási közösségek között is megkezdődött a szociális munka. A legelőször a római katolikus egyházban, majd a református és az evangélikus egyházakban. A szociális munka célja az, hogy segítse a szociálisan hátrányos helyzetűeket, és hozzájáruljon a társadalmi kohézióhoz.

Az elmúlt években az országban a vallási közösségek között is megkezdődött a szociális munka. A legelőször a római katolikus egyházban, majd a református és az evangélikus egyházakban. A szociális munka célja az, hogy segítse a szociálisan hátrányos helyzetűeket, és hozzájáruljon a társadalmi kohézióhoz.

Az elmúlt években az országban a vallási közösségek között is megkezdődött a szociális munka. A legelőször a római katolikus egyházban, majd a református és az evangélikus egyházakban. A szociális munka célja az, hogy segítse a szociálisan hátrányos helyzetűeket, és hozzájáruljon a társadalmi kohézióhoz.

Az elmúlt években az országban a vallási közösségek között is megkezdődött a szociális munka. A legelőször a római katolikus egyházban, majd a református és az evangélikus egyházakban. A szociális munka célja az, hogy segítse a szociálisan hátrányos helyzetűeket, és hozzájáruljon a társadalmi kohézióhoz.

Harvey Cox

Piacisten

Élet az új vallási törvények idején*

Néhány éve az egyik barátom azt ajánlotta, hogy ha meg akarom tudni, hogy mi történik a valós világban, akkor olvassam el a gazdasági élet híreit. Noha egész életemben a vallás tanulmányozása érdekelt, mindig kész voltam látóköröm bővítésére, s így megfogadtam a tanácsot, jóllehet némileg féltem, hogy új és érthetetlen szókészlettel kell majd megbirkóznom. Ehelyett meglepődve fedeztem fel, hogy a legtöbb felbukkant fogalom egészen ismerős.

Terra incognitát vártam, ám helyett a déja vu érzése fogott el. A *The Wall Street Journal* által használt szókészletről, valamint a *Time* és a *Newsweek* gazdasági részeiről kiderült, hogy meglepően hasonlítanak a Teremtés Könyvéhez, a Római Levelekhez és Szent Ágoston *Isten városáról* szóló művéhez. A piaci reformokról, a pénzügypolitikáról és a Dow tekervényeiről szóló leírások mögött fokozatosan összeállt egy nagyszabású elbeszélés az emberi történelem belső jelentéséről, s arról, hogy miért fordultak rosszra a dolgok s hogyan kell őket rendbe hozni. A teológusok ezeket eredetmitosznak, a bűnbeesés legendájának, illetve a bűn és a megváltás tanának nevezik. Ám ezek újra felbukkantak itt, csupán áttetsző álorcában. Ilyenek a bőség létrejöttéről szóló krónikák, s ilyen az állami irányítás csábító kísértése, az arctalan gazdasági ciklusokhoz kötődő rabság s – végezetül – a szabad piacok beköszöntével a megváltás, menet közben némi aszketikus derékszijmeghúzással, különösen a kelet-ázsiai gazdaságok számára.

A rajongók érvelése szerint a kelet-ázsiai bajok oka a szabadpiaci ortodoxiától való eretnek eltérés: „cimbora-kapitalizmust” (crony capitalism), „etnkapitalizmust” és „államkapitalizmust” alkalmaztak itt az egyetlen igaz hit helyett. A kelet-ázsiai pénzügyi pánik, az orosz adósság fizetésének felfüggesztése, a brazil gazdasági zűrzavar és az Egyesült Államok értékpapírpiacának 1,5 billió dolláros „korrekciója” egy pillanatra megingatta a hitet az újfajta gondviselésben. Ám a balsors csak edzi a hitet, s Piacisten megújulva emelkedik a pénzügyi „fertőzés” eme próbatételei fölé. Mint-hogy már nem igazolja létét a célok sikeres megvalósulása, ezért gyorsan olyan posztmodern istenséggé válik, akiben a nyilvánvaló tények ellenére is hisznek. Alan Greenspan** a múlt októberben a Kongresszus előtt tett tanúbizonyosságot e sziklaszilárd hitről. Egy vezető fedezeti befektetési alap épp ekkor vesztett dollármilliárdokat megrendítve ezzel a piac bizalmát, s

** Alan Greenspan az Egyesült Államok jegybankjának megfelelő Szövetségi Tartalék Rendszer elnöke. (A szerk.)

* Az írás a *The Atlantic Monthly* 1999. márciusi számában jelent meg *The Market as God: Living in the new dispensation* címmel (18–23. o.). © 1999

új, szövetségi szintű szabályozás iránti igények is megfogalmazódtak az ügy kapcsán. A rendszerint homályosan fogalmazó Greenspan ezúttal határozott volt. Hítet tett amellest, hogy a szabályozás csak korlátozza ezeket a piacokat és hogy a piaci önszabályozás útját kell folytatni. Szent Pál szerint az igaz hit a láthatatlan dolgok bizonyossága.

Csakhamar csodálni kezdtem, hogy mennyire átfogó a gazdaság teológiája. Még olyan szentségek is vannak, amelyek az elkárhozottak számára közvetítenek szenvedést enyhítő erőt, létezik kalendárium a vállalkozás szentjeiről és megtalálható az, amit a teológusok „eszkatológiának” hívnak: tanítás a „történelem végéről”. Mindez felcsigázta érdeklődésem. Megkezdtem e furcsán ismerős tanok lajstromba vételét, s felismertem, hogy valójában egy teljes teológia ágyazódik a gazdasági újságok oldalába, amely – ha nem is mélységében, de kiterjedésében – *Aquinói Tamás* vagy *Karl Barth* teológiájával vetekszik. Csupán rendszerezni kellene ezeket, hogy egy kerek és új *Summa* alakját öltse.

Természetes, hogy bármely teológiai rendszer csúcán annak Istenről szóló tanítása áll. Az új teológiában ezt a mennyei csúcspontot a Piac foglalja el, amelyet azért írok nagy betűvel, hogy egyaránt érzékeltessem a Piacot övező titokzatosságot és az általa az üzleti világ résztvevőiben keltett hódolatot. A különböző hitek, természetesen, eltérő nézeteket vallanak az isteni tulajdonságokról. A kereszténységben Istent olykor mindenhatónak (minden hatalmat bírónak), mindentudónak (az összes tudás birtokosának) és mindennütt jelenlévőnek tekintik, bár igaz, hogy a legtöbb keresztény teológia vonakodik beszélni erről. Azt tanítják, hogy az istenség valóban *rendelkezik* e képességekkel, ám az ember bűnei és magának az istenségnek az érzékfelettsége (transzcendenciája) miatt ezek rejtve maradnak az emberi szem elől. „*Megközelíthetetlen fényben vannak* – amint a régi himnusz fogalmaz – *rejtve szemünk elől.*” Ugyanígy, noha biztosítanak afelől, hogy a Piac rendelkezik ezekkel az isteni képességekkel, ezek mégsem mindig teljesen nyilvánvalók a halandók előtt. Am erősen bízunk kell bennük, s hit által kell megbizonyosodnunk felőlük. „*Később* – amint egy másik régi spirituálé szól – *megértjük majd, hogy miért.*”

Megpróbáltam nyomon követni azokat az érveket és magyarázatokat, amelyekkel a közgazdász-teológusok a Piac működését igazolják az emberek számára, s ugyanarra a dialektikára bukkantam, amelyet a tomistákról, a kálvinistákról és a modern vallásos gondolkodás különböző iskoláiról való többéves elmélkedéseim óta kedvelek. A közgazdolóusok* retorikája különösen hasonlít arra, amelyre olykor „folyamatteológiként” hivatkoznak, s ami egy olyan kortárs gondolkodási áramlatnak tekinthető, amelyre Alfred

* Az eredeti szövegben az *econologists* kifejezés szerepel, amellyel a szerző a teológussá (is) vált közgazdászokra utal. (A szerk.)

North *Whitehead* filozófiája gyakorolt hatást.* Ebben az irányzatban, noha Isten birtokolni *akarja* a klasszikus tulajdonságokat, mégsem bírja még ezeket teljes mértékben, bár a folyamat határozottan ebbe az irányba halad. E feltételezés nyilvánvalóan óriási segítséget jelent a teológusok számára. Megválaszolja a teodícea kellemetlen rejtvényét: miért következik be oly sok rossz dolog, amit egy mindenható, mindenütt jelenlévő és mindentudó Isten – különösen, ha jóakarátú – nem tűrne el. A folyamatteológia, úgy látszik, jelentős vigaszt nyújt a Piac teológusai számára is. Segít megmagyarázni azt a zavart, fájdalmat és elbizonytalanodást, amely a gazdasági eretnokségből a szabad piacba való átmenetnek köszönhető.

Természetesen az emberi történelem legkorábbi szakaszai óta léteztek bazárok, rialtok** és kereskedelmi állomások – s ezek egytől egyig piacok voltak. Ám a piac sohasem vált Istenné, mert léteztek az értékeknek és a dolgok értelmének egyéb központjai, vagyis más „istenek”. A piacot egyéb intézmények sokasága vette körül, amelyek korlátok közé szorították működését. Amint *Polányi* Károly klasszikus művében, a *Nagy átalakulásban* kimutatta, csupán az elmúlt két évszázadban kerekedett a piac ezen féllistenek és alvilági szellemek fölé, s lett napjaink Első Oka.

Kezdetben a Piac olimposzi főhatalomba emelkedése inkább ahhoz a folyamathoz hasonlított, amelynek során Zeusz fokozatosan az antik görög panteon többi istensége fölé emelkedett; így megszerzett pozíciója egyébként sosem volt igazán szilárd. Ha visszaemlékszünk, Zeusznak állandóan villámokat kellett szórnia az Olimposzról, hogy eltiporja ezt vagy azt az uralmát veszélyeztető fenyegetést. Az utóbbi időben viszont a Piac inkább az Ószövetség Jahvejához válik hasonlónak: nem csupán egyike a másokkal küzdő főbb istenségeknek, hanem a legfelsőbb Isten, az egyedül igaz Isten, akinek uralmát most már egyetemesen el kell fogadni, és aki nem tűr meg riválisokat.

Az isteni *mindenhatóság* azt a képességet jelenti, amellyel meghatározható, mely dolgok valóságosak. Arról a hatalomról van szó, amely képes a semmiből valamit teremteni s a valamit semmivé tenni. A Piac „akart, de még el nem ért” mindenhatósága azt jelenti, hogy nincs képzeletbeli határa annak a kérlelhetetlen képességének, amivel a teremtést áruvá alakítja. De ez sem új keletű gondolat, bár jellemzi egy újszerű elferdülés. A katolikus

* A folyamatteológia, illetve a folyamatfilozófia szerint „a világ mint organikus egész dinamikus, és nem statikus, a világ történik. (...) [Whitehead] abban volt érdekelt, hogy a teremtésen belül olyan folyamatokat mutasson fel, amelyek egy általános irányítás és vezetés mellett folynak. ... Whitehead azt állítja, hogy Istent azonosítani lehet a fejlődésnek ezzel az alaprendjével.” (Alister E. McGrath: *Bevezetés a keresztény teológiába*; Osiris, Budapest, 1995, 213. o.) A folyamatteológia igen népszerű bizonyos természetvédő körökben, ám ugyanez már kevésbé igaz magukra a keresztény egyházakra. (A szerk.)

** A Rialto a velencei Cauale Grande fölött átívelő XVI. századi márványhíd, amely a régi kereskedelmi negyed központjában helyezkedett el. (A ford.)

teológiában a „transzszubsztancia” (átváltozás, átlényegülés) révén a közösleges kenyér és bor a szent hordozóivá válnak. A Piac miséjében éppen ellenkező folyamat megy végbe. Az egykor szentnek tartott dolgok most csereberélhető árucikkékké változnak. A föld esete jól példázza mindezt. A földnek évezredek óta számos különböző jelentése van, sok ezek közül az istenség jelenlétére utal. Évezredek óta tekintik Földanyának; ősi, végső nyugvóhelynek; szent hegynek; elvarázsoltt erdőnek; törzsi otthonnak; a művészi ihlet forrásának; megszentelt gyepek és még sokkal több mindennek. Ám amikor a Piac Sanctusra hívó liturgikus csengői megszólalnak és a természet elemei a magasba emeltetnek,* akkor a föld mindezen összetett jelentése egyetlen dologgá válik: ingatlaná. Ha van megfelelő ár, akkor nincs olyan föld, amelyre ne lehetne kitenni az „Eladó!” táblát, és ebbe a temetkezési helyektől kezdve a helyi föld termékenységét biztosító tündér barlangjáig minden beletartozik. Ez a radikális deszakralizáció drámai módon változtatja meg az ember földhöz való viszonyát; s ugyanez történik a vízzel, a levegővel, a világűrrel és – a jóslatok szerint – hamarosan az égitestekkel is.

A szentmise legkiemelkedőbb pillanatában a pap ezeket a szavakat mondja: „*ez az én testem*”; Krisztus testét értve ez alatt, továbbá – kiterjesztett értelemben – minden hívő ember testét. Mind a kereszténység, mind a zsidó vallás azt tanítja, hogy az ember teste „Isten képmására” teremtett. Most azonban, a fordított átlényegülés kápráztató hivalkodásában az emberi test lett a megszentelt edények sorában a legújabb, amit áruvá alakítanak. A folyamat – a dolog lényegét kifejezve – a vérrel kezdődött. De ma már, vagy legalábbis hamarosan, minden testrészt – a vese, a bőr, a csontvelő, a hímivarsejtek, sőt, maga a szív is – csodás módon árucikkékké változnak át.

A Piac liturgiája azért nem teljesen mentes némi padosorokból érkező morajlástól. Például mostanában figyelemre méltó küzdelem bontakozik ki az Egyesült Államokban az emberi gének áruba bocsátását célzó próbálkozásokkal kapcsolatban. Néhány évvel ezelőtt – emberemlékezet óta először – szinte az összes vallásos intézmény összefogott az országban, kezdve a liberális beállítottságú Egyházak Országos Tanácsától (National Council of Churches), a katolikus püspökökön át a Keresztény Koalícióig (Christian Coalition), hogy tiltakozzanak a génpiac, Piacisten legújabb teofániája** ellen. Csakhogy e bírálókat ma már a „régii vallások” követőinek tekintik, amely vallásoknak – az istennőkultuszokhoz hasonlóan, amelyek akkor éltek virágkorukat, midőn a fiatal és életerős Apolló imádata megkezdte gyors előretörését az ókori Görögországban – talán nincs elég erejük az új hitbuzgalom terjedésének lassításához.

* A katolikus misén az átváltoztatás pillanataiban a pap a magasba emeli az ostyát és a bort. (*A ford.*)

** Teofánia: az istenség látható alakban (szimbolikusan vagy emberalakban) való megjelenése. (*A szerk.*)

Néha egy-egy visszaeső bűnös megpróbál beleharapni az őt etető láthatatlan kézbe. 1996. október 26-án a német kormány egy hirdetést adott fel, amelyben egy egész falut kínált eladásra, az egykori kelet-német Liebenberget, anélkül hogy erről előzetesen tájékoztatta volna a település körülbelül háromszázötven fős lakosságát. Liebenberg polgárai – akik között sok az idős, illetve a munkanélküli – hitetlenkedve meresztették szemüket, amikor meglátták a hirdetést. Előtte nyilvánvalóan irtóztak a kommunizmustól, de amikor az újraegyesítéssel kecsegtető piacgazdaságra voksoltak, aligha erre számítottak. Liebenbergben található egy XIII. századi templom, egy barokk kastély, egy tó, egy vadászkunyhó, két étterem, valamint 1200 hektáros rét és erdő. Az egykori német nemesség kedvenc vaddisznó-vadász helye nyilvánvalóan túl értékes földdarab volt ahhoz, hogy mint ingatlant figyelmen kívül hagyják. Emellett, mivel a kommunista keletnémet kormány államosította, a német újraegyesítés értelmében most jogilag eladhatóvá vált. Liebenberg egyik napról a másikra vált olyan élő példázattá, amely felbecsülhetetlenül értékes betekintést nyújt abba az Országba, amelyben ténylegesen érvényesül a Piac akaratá.* Am a felháborodott polgárok nem érezték magukat különösképpen áldottnak. Harsányan tiltakoztak, s a kiárusítást végül elhalasztották. A községben azonban mindenki tudta, hogy ez nem volt igazán győzelem. A Piac – akárcsak Jahve – lehet, hogy elveszít egy csetepatét, ám a háború végére mindig felmorzsol.

Persze, a múltban a vallás nem vonakodott attól, hogy szolgáltatásaiért díjat számoljon fel. Árultak imákat, szentmiséket, áldásokat, gyógyításokat, kereszteléseket, temetéseket és amuletteket, s ez ma is folyik. A vallás arra sem volt mindig érzékeny, hogy mi az, ami a kalmárkodásba még belefér. Midőn a XVI. század elején Johann *Tetzel* felhajtotta a bűnbocsánat árát, sőt, megkomponáltatta az egyik legelső énekes reklámot az eladás ösztönzése céljából, „*mikor hallod, az érme a perselyben koppan, a lélek a tisztító tűzből kiugrik nyomban*”, nem ébredt rá, hogy ez azért már túlzás. A vásárlók szembeszegültek, s egy fiatal ágostonrendi szerzetes leállította a kereskedést egy templomkapura szegezett plakáttal.

Sokkal nehezebb dolga lenne egy mai Luthernek, ha meg akarná zavarni a Piac amulettjeinek adásvételét. Amint Liebenberg lakói is felismerték, ma már minden megvásárolható. Tavak, rétek, templomok – mindenre árcédulát biggyesztenek. Ám e gyakorlatnak meg is van az ára. Amint minden, egykor teremtménynek hívott létező áruvá válik, az emberek furcsán kezdenek egymásra és önmagukra tekinteni, és mindenfelé színes árcédulákat látnak. Egykor az emberek – legalább alkalmanként – „belső értékről” (inherent worth) beszéltek, ha nem is tárgyak, de legalább személyek esetében. A Liebenberg-elv ezt az egészséget megváltoztatja. Az ember azon tűnő-

* Az eredeti angol szöveg szóhasználata félreérthetetlenül a miatyánkra utal: „*Jöjjön el a te országod, legyen meg a te akaratod*”. (A ford.)

dik, vajon mi történne egy modern Lutherrel, aki a templomkapura próbálná szegezni tételeit, ám azzal szembesülne, hogy az egész építményt megvásárolta egy amerikai milliárdos, aki úgy vélte, hogy ez az egész jobban mutatna a saját birtokán.

Megnyugtató, hogy legalább Liebenberg *polgárai* nem kerültek a hirdetésbe. Ám ez felvet egy igen érdekes kérdést: vajon mekkora értékkel *bír* az emberi élet a Piac teológiája szerint? Itt az új istenség gondolkodóba esik, de nem sokáig. Lehet, hogy a számítás bonyolult, ám nem lehetetlen. Ne higgyük azt, hogy ha például egy gyermek komoly fogyatékkal, „termelékenységre” képtelenül születik, akkor a Piac a haláláról fog rendelkezni. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a gyógyszerekből, a járógépekből, a tomgráf berendezésekből származó profitnak is szerepelnie kell a számításban. Az efféle költségelemzés végkimenetele hajszálon múlhat, ám a gyermek életének „belső értékét”, mivel az mennyiségileg nem kifejezhető, nehezen lehetne számításba venni.

Néha elhangzik a vélemény, hogy mivel a Piac uralma alatt minden eladó, semmi sem szent többé. Ám ez nem egészen igaz. Úgy három évvel ezelőtt izléstelen vita robbant ki Nagy-Britanniában, amikor egy vasutas nyugdíjalap úgy döntött, hogy a tulajdonában lévő kicsi, ékszerekkel díszített ládikát – amelyben állítólag Becket Szent Tamás hamvai nyugszanak – árverésre bocsátja a Sotheby's ügynökségen keresztül. A ládika a XII. századból származik, s szent ereklyeként és nemzeti kincsnek egyaránt nagy tisztelet övezi. A British Museum megpróbálta megvásárolni, de nem volt rá elegendő pénz, így a ládikát végül egy kanadainak adták el. Csupán a brit kormány utolsó pillanatban hozott intézkedései akadályozták meg, hogy a ládika kikerüljön az Egyesült Királyságból. Elvileg azonban – a Piac teológiája szerint – semmi sem indokolja, hogy bármely ereklye, koporsó, holttest vagy nemzeti emlékmű – legyen az akár a Szabadságszobor vagy a Westminster Apátság – ne lehessen licitálás tárgya. Kétkelkedik bárki is abban, hogy ha Krisztus keresztjét valamikor megtalálnák, akkor az végül meglelné az útját a Sotheby's-hez? A Piac nem mindenható – egyelőre. Ám a folyamat halad előre, mégpedig egyre nagyobb lendülettel.

A *mindentudás* kissé nehezebben megragadható mint a mindenhatóság. Lehet, hogy a Piac már el is jutott erre a szintre, de – egyelőre – mindaddig képtelen alkalmazni tudását,* amíg teljesen el nem jön az ő Országá és Hatalma. Mindazonáltal a jelenkori gondolkodás máris olyan, mindenre kiterjedő bölcsességgel ruházza fel a Piacot, amilyennel a múltban csak az istenek rendelkeztek. Arra tanítanak bennünket, hogy a Piac képes annak megállapítására, mik az emberi szükségletek, továbbá képes eldönteni, mi-

* Az eredeti szövegben a görög eredetű *gnosis* szó szerepel. A *gnósis* titkos, csak a beavatottak által ismert spirituális tudást jelent, amely – e tanok követői szerint – biztosítja számukra az üdvösséget. (*A ford.*)

lyen magas legyen a réz és a tőke ára, mekkora fizetést kapjanak a fodrászok és a vezérigazgatók, valamint hogy mennyit kelljen fizetni a sugárhajtású repülőgépekért, a futócipőkért és a női méh műtéti eltávolításáért. De vajon hogyan tudjuk meg, hogy mi a Piac akarata?

A régi időkben a látnokok révületbe estek, majd tájékoztatták az aggódó népet, hogy épp milyen hangulatban vannak az istenek, továbbá közölték, hogy vajon kedvező-e az idő az útra kelésre, a házasságkötésre vagy egy háború megindítására. Izrael prófétái visszavonultak a pusztába, majd visszatértek és közölték a néppel, hogy Jahve jóindulatú hangulatban van-e vagy pedig haragos. Ma a Piac szeszélyes akaratáról a Wall Streetről érkező napi jelentések, illetve a pénzügyek egyéb érzékszervei világosítanak fel bennünket. Ily módon nap mint nap értesülhetünk arról, hogy a Piac „nyugtalan”, „megkönnyebbült”, „ideges”, sőt, időnként „ujjongó” hangulatban van. Az eme kinyilatkoztatást félelemmel vegyes tisztelettel övező szakértők pedig megfontolt döntéseket hoznak arról, hogy most épp venni kell vagy eladni. Mint a régmúlt idők valamely falánk istenségét, a Piacot – amelyet találóan bika vagy medve jelképez – minden körülmények között etetni kell és jól kell tartani. Igaz, időnként túlzottnak tűnhet az étvágya – harmincötmilliárd dollármű pénzügyi segítség emitt, egy ötvenmilliárdos segítség amott – ám a Piac étvágyának csillapítása helyett más alternatíva fontolgatására még gondolni is szörnyű.

A Piac hangulatait közvetítő látnokok és jósök a Piac misztériumainak főpapjai. Aki szembeszáll intéseikkel, az a kiközösítést kockáztatja és a kárhozat lehetőségével játszik. Például ha ma bármely kormány politikája felbosszantja a Piacot, akkor azoknak, akik felelősek e tiszteletlenségért, bűnhődniük kell. Ám az, hogy a Piac egyáltalán nem neheztel a vállalati létszámleépítések (downsizing) vagy a növekvő jövedelemegyenlőtlenségek láttán, illetve hogy az ázsiai fiatalság körében eladott cigarettamennyiség növekedését látva mosolyra húzódhat a szája, még nem jelenti azt, hogy bárkinek is meg kellene kérdőjeleznie a Piac abszolút mindentudását. Kálvin kifürkészhetetlen istenségéhez hasonlóan lehet, hogy a Piac is titokzatos módon működik, „*rejtve szemünk előtt*”, ám végső soron mindig mindent Ő tud a legjobban.

A mindentudás néha kissé tolakodónak tűnhet. Az *Episzkopális Egyház Imakönyve* (The Book of Common Prayer) hagyományos Istenét olyan lényként hívja segítségül, „*aki előtt minden szív nyitva áll, aki minden vágyat ismer, aki előtt semmi sem maradhat rejtve*”. Őhöz hasonlóan a Piac immár szívünk legmélyebb titkait és legrejtettebb vágyait is ismeri – vagy legalábbis ezt szeretné. Ám az ember gyanítja, hogy e két esetben különbözik egymástól az isteni motiváció. Világos, hogy a Piac azért akar szert tenni erre a röntgenszemű mindentudásra, mert ha kitapogathatja legbensőbb félelmeinket és vágyainkat, utána pedig a kezünkbe adhatja az előre gyártott megoldásokat, akkor még tovább nyújthatja majd a csápjait. Akár-

csak a régi idők istenei, akiknek papjai a nép buzgó imáit és könyörgéseit ajánlották fel, a Piac is a maga közvetítőire támaszkodik: a motivációkutatókra. A pszichológia már rég felváltotta a teológiát, mint valódi „lélektudományt”, s a középkori gyóntatók e modernkori utódai, kik jártasak e haladó tudományban, embertömegek titkos képzeletében, bizonytalanságaiban és reményeiben vájkálnak.

Az ember a Piacot imádó vallásosság korában néha eltöpreng azon, vajon hová tűnhettek a szkeptikusok és a szabadgondolkodók. Mi történhetett a *Voltaire*-ekkel, akik egykoron leleplezték a hamis csodákat, és hová lettek a H. L. *Menckenek*, akik fülsiketítőn kongatták a vészharangot a vallásos szemfényvesztések láttán? A mai „igaz hit” markának szorítása oly erős, hogy a Piac mindentudásának megkérdőjelezése a Gondviselés kifürkészhetetlen bölcsességének kétségbe vonásával egyenértékű. A jelenség alapját képező metafizikai elv nyilvánvaló: ha azt *mondjuk* valamiről, hogy az a valóság, akkor annak valóságnak kell *lennie*. Ahogy *Tertullianus*, a korai keresztény teológus egy helyen megjegyezte: „*Credo quia absurdum est.*” (Hiszem, mert lehetetlen.)

Végül szót kell ejtenünk arról is, hogy az istenség *mindenütt jelenlévő* akar lenni. Tulajdonképpen minden vallás tanítja ezt a gondolatot valamilyen módon, s ez alól az új vallás sem kivétel. A közgazdaságtan legújabb irányzata azzal próbálkozik, hogy olyan területekre alkalmazza a piaci költség-haszon számítást, mint például az udvarlás, a családi élet, a házastársi viszony és a gyermeknevelés – csupa olyan terület, amely egykor mentesnek tűnt e számítgatásoktól. *Henri Lepage*, a globalizáció lelkes szószólója, ma már „totális piacról” beszél. Szent Pál az athéniakat arra emlékeztette, hogy tulajdon költőik is egy olyan Istenről énekelnek, akiben „*benne élünk, mozgunk és vagyunk*”, ugyanígy a Piac már nem csupán körülöttünk van, hanem bennünk is, s átjárja érzeinket és érzéseinket. Úgy látszik, nincs már hová menekülnünk a fáradhatatlanul sarkunkban lihegő, kutakodó Piac elől. Akár a *Menny kuttyája*,* hazáig kísér a bevásárlóközpontból, s a nyomunkban jár a gyerekszobában és a hálószobában is.

Egykor azt hittük – mint utóbb kiderült, tévedtünk –, hogy legalább az élet legbensőbb vagy „spirituális” dimenziója ellenáll a Piacnak. Egész a XXI. századig valószínűtlennek tűnt, hogy lelki életünk valaha is jegyzékre kerülhet. Ám ahogy az anyagi javak piaca egyre inkább telítődik, immár olyan, korábban nem piacosítható kegyelmi állapotok bukkannak fel a katalógusokban, mint a derű, a békesség és a nyugalom. Olyan érintetlen vadonokban ábrándozhatsz magányosan, amelyeket jóformán elérhetetlennek festenek le, s ez minden bizonnyal így is van, eltekintve azoktól az olvasóktól, akik szintén a kezükbe vették azt a bizonyos prospektust. Ráadásul az

* Utalás Francis Thompson *The Hound of Heaven* című, 1893-ban kiadott művére. (A ford.)

elragadtatást és a spiritualitást ma már kényelmes tucatárúként kínálják számunkra. Ily módon a Piac elérhetővé teszi mindazokat a vallás által nyújtott előnyöket, amelyeknek eléréséhez egykor imára és böjtre volt szükség. Most mindez megszerezhető, még hozzá úgy, hogy az embernek nem kell vállalnia a felekezeti elkötelezettség kényelmetlenségeit és nem kell unalmas, önsanyargató fegyelmet magára erőltetnie; ezek valaha korlátozták az előnyök elérését. Ma már mindez kényelmesen megvásárolható, anélkül hogy túlzottan igénybe venné az időnket: elég egy hétfévi workshop egy karib-tengeri üdülőhelyen egy érző lelkű pszichológiai tanácsadóval, aki a bogaras lelkigyakorlat-vezető helyébe lépett.

A Piac teológiájának felismerése arra készítetett, hogy más módon kezdjek gondolkodni a vallások közötti viszályról. Az újságok címlapjait gyakran foglalják el az ulsteri katolikusok és protestánsok vagy az Indiában élő hinduk és mohamedánok közötti erőszak hírei. Én viszont eljutottam odáig, hogy már azon tűnődöm: lehetséges, hogy a vallások (sőt talán a civilizációk) közötti igazi összecsapás észrevétlenül zajlik a világban? Kezdem azt gondolni, hogy a világon létező összes vallás számára (bármennyire is különbözzenek egymástól) a Piacvallás lett a legijesztőbb vetélytárs, annál is inkább, mivel csak ritkán ismerik fel vallásként. A hagyományos vallások és a globális piac vallása, amint láttuk, gyökeresen eltérő nézeteket vallanak a világmindenségről. A kereszténység és a judaizmus szerint például „*az Úr a föld és ami betölti, a földkerekség és minden lakója*”. A Teremtő az embereket művelőnek és őrizőnek teszi meg, de, hogy úgy mondjam, fenntartja tulajdonjogát a földre. Más hitrendszerek e kérdésben hasonló nézeteket vallanak. A Piacvallás szerint azonban az emberek, egészen pontosan azok, akiknek pénzük van, bármit birtokolhatnak, ha azt egyszer megvásárolták, továbbá – bizonyos korlátok között – azt dobnak a szemétdombra, amit csak akarnak. További ellentétek fedezhetők fel az emberi testről, az emberi közösség természetéről és az élet céljáról vallott nézetek terén. A régebbi vallások erősítik az emberek ősi ragaszkodását bizonyos helyekhez. A Piac szemében viszont bármely hely felcserélhető egy másikkal. A Piac az egyműsített világkultúrát részesíti előnyben, amelyben a lehető legkevésbé a kényelmetlen helyi sajátosság.

A hagyományos vallások közötti nézetkülönbségek eltörpülnek azon alapvető különbségek mellett, amelyek valamennyiüket szembeállítják a Piacvallással. Fölvetődhet a kérdés: vajon mindez egy új dzsihádhhoz vagy kereszties hadjáratához vezet majd? Kétlem. Valószínűtlennek látszik, hogy a hagyományos vallások a helyzet magaslatára emelkednének és megkérdőjeleznék a legújabbban uralomra tört vallás tanait. A legtöbbjük, úgy látszik, belenyugszik a ministráns szerepébe, vagy abba, hogy beszippantja őket a Piacvallás panteonja, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy a régi skandináv istennek – kemény küzdelem után – végül beérték egy alacsonyabb, de biztos pozícióval: keresztény szentekké váltak. Rendszerint lelkes híve vagyok az

ökumenizmusnak. Ám a hagyományos vallások és a Piacvallás világnézete között oly gyökeres az ellentét, hogy lehetetlennek látszik köztük bármiféle megegyezés, én pedig titokban a hitvita újjáéledésében reménykedem.

Semmilyen vallás, legyen az új vagy régi, nem tárgy tapasztalati bizonyításnak, tehát különböző hitek küzdelme zajlik. Sok forog kockán. Például a Piac erőteljesen pártolja az individualizmust és a mobilitást. Mivel mindig oda kell csoportosítani az embereket, ahol az a termelés érdekében szükséges, ezért dühöngeni kezd, ha azok helyi hagyományokhoz ragaszkodnak. E hagyományok a régi valláshoz tartoznak és – akárcsak Baal magaslatait* – le kell rombolni őket. Vagy talán mégse. A korábbi vallásokhoz hasonlóan az új vallásnak is megvannak a maga találékony módszerei a korábbiak beolvasztására. A hindu templomok, a buddhista ünnepélyek és a katolikus szentek síremlékei már előre örvendhetnek új megtestesülési formáiknak. A bennszülött viseletekkel és a nemzeti konyhákkal egyetemben engedélyezik majd nekik, hogy helyi színt és eredetiséget vigyenek abba a világba, ami egyébként egy borzasztóan sótlan és fakó mennyei előszobának bizonyulna.

Ám a Piac vallása és a hagyományos vallások között fennáll egy olyan ellentét, amely áthághatatlan szakadéknak látszik. Valamennyi hagyományos vallás tanítása szerint az emberi lény véges teremtmény és bármely e világi vállalkozásnak megvannak a maga végső korlátai. Egy japán zenmester haldoklásakor így szólt tanítványaihoz: „Az életben egyetlen dolgot tanultam meg: hogy mennyi az elég.” Ez az ember nem találna magának falfülkét a Piac kápolnájában, a Piac első parancsolata ugyanis a következő: „Sohasem elég!”. Akárcsak a közmondásbeli cápa, amely ha abbahagyja az úszást, elpusztul – a Piac, ha abbahagyja a növekedést, meghal. Ez akár be is következhet. Ha ez megtörténik, akkor Nietzsche-nek végső soron igaza volt. Csak épp nem a megfelelő Istenre gondolt.

Kindler József, Dabóczi Kálmán és Baranyi Árpád fordítása

* Baál ősi pogány istenség volt, akit Kánaán népei imádtak. A zsidók az ígéret földjének, Kánaánnak az elfoglalása előtt parancsot kaptak Istentől, hogy rombolják le a hamis istenek kultikus helyeit és töröljék el a bálványimádást. (1. ford.)

Dabóczy Kálmán

„Így beszéljeteinkább: az igen igen, a nem nem”

Anglia és Wales Katolikus Püspöki Karának

A közjó című körlevele és tanulságai*

Anglia és Wales Katolikus Püspöki Kara 1996 októberében – két hónappal a magyar körlevél kiadása után – bocsátotta ki *A közjó* (The Common Good) című körlevelét, amely a katolikus egyház társadalmi tanítását mutatja be a modern kor jelenségeire alkalmazva. A megnyilatkozás – akárcsak a magyar – nagy érdeklődést váltott ki, másfél hónappal a bemutatása után is naponta több száz példányra érkezett megrendelés. Katolikus körökben nemzetközi visszhangja is volt, nagy örömmel és érdeklődéssel fogadták az Európai Püspökök IX. Szimpóziumán (Róma, 1996. október) és az Igazságosság és Béke Pápai Tanácsának (Pontifical Council of Justice and Peace) vatikáni találkozásán. A szigetország katolikusai is megmozdultak, a dokumentum irányvonalát követve elkezdődött a felvetett témák részletes ismeretése. A Katolikus Oktatási Szolgálat (Catholic Education Service) például kiadta a katolikus oktatási intézményekre vonatkozó *Alapelvek, Gyakorlatok, Következtetések* című állásfoglalását, melyet minden országgyűlési képviselőjelölthöz eljuttatott. Nagy-Britanniában ugyanis ebben az időszakban éppen parlamenti választásokra készülődtek.

Mi az angol körlevél titka? Miért mozdul meg dinamikus püspökei szavára a katolikus közösség Angliában? Lehet arra hivatkozni, hogy ott nem volt ötven évig tartó ideológiai elnyomás, tudatos erkölcsrombolás, egyházüldözés. Ne feledjük el azonban, hogy a brit szigeteken VIII. Henrik óta a római katolikus vallás közéleti befolyása a töredékére csökkent. A titok nyitja valahol máshol rejlik. Az angol püspöki kar nem tett egyebet, mint a II. Vatikáni Zsinatot feldolgozva, megérelve, az evangélium szellemében, keresztény szemmel nézett körbe a szigetországban és figyelmeztette a híveket mindenkorai erkölcsi kötelességeikre és feladataikra.

A körlevél időszerűségét az angol parlamenti választások jelentették. A püspöki kar ennél a döntésnél is minden segítséget meg kívánt adni azoknak a keresztényeknek és jó szándékú embereknek, akiknek fülük van a hallásra, hogy az örök erkölcsi törvények alapján formáljanak véleményt képviselőjelöltjeikről. Mindemellet a körlevél hangsúlyozza, hogy az egyéni döntés felelősségét a püspöki kar nem veszi le a hívők válláról: „*Nem a püspökök feladata megmondani az embereknek, hogy kire szavazzanak.*” (CG #2)¹ Ennek ellenére is arra hivatkozva támadták az egyházat, hogy az

¹ A tanulmányban idézett dokumentumok rövidítései: Common Good – CG; Sollicitudo rei Socialis – SRS; Gaudium et Spes – GS; Dignitatis Humanae – DH; Pacem in Terris –

* Az írás 1997-ben készült egy egyházi folyóirat felkérésére. Ez az oka annak, hogy a tanulmány számos bibliai idézetet is tartalmaz. A szerző tudatosan törekedett arra, hogy kritikai megjegyzéseinek tartalma ne ütközzék a katolikus egyház tanításával.

túllépte illetékességi körét. Sem Angliában, sem itthon nem hiányzik az a réteg, amely az egyházat elsősorban szentségszolgáltatóként és karitatív szervezatként, nem pedig társadalmi lélekformálóként látná szívesen. A társadalmat érintő kérdések megvitatásakor az erkölcsi normákat és megfontolásokat a „világnézeti semlegesség” jelszavával akarják felveszõpõrni és ezzel automatikusan kötelezõvé tenni az ateizmust. Aki azonban figyelt a körlevél felszólításaira, az már dolgozik a közjón, aki pedig nem, azt nem lehet erõszakkal õnnevelésre és közösségépítésre bírni. Jézus is csak annyit mondott: „*Akinek füle van, hallja meg!*” (Mt 13,9)

A körlevél szerkezete

Az aggiornamento² jeleként módszertani segédlettel kezdõdik a dokumentum, amely egyházközösségek, kiscsoportok (kisközösségek) számára ad részletes iránymutatást a feldolgozás menetére és módjára. Ez az útmutatás az angol körlevél szerves része, és ebbõl a szempontból megszívlelendõ példaként is szolgálhat. Itthon az Országos Lelkipásztori Intézet próbálkozott hasonló segédlet késõbbi kiadásával, ám ez inkább lelkítükör jellegû, így hasznos lenne kiegészíteni az angol javaslatokkal. A kiscsoportoknak ajánlott egyik módszer, a „*Láss – Ítélj – Cselekedj!*” az evangéliumi értékek tükrében kialakított helyzetkép és erkölcsi állásfoglalás után konkrét – egyéni és/vagy közösségi – cselekvésre szólít fel. Ez is jelzi, hogy életünk minden területén láthatóvá kell válnia, hogy kihez tartozunk és kit követünk.

Westminster érseke – Basil Hume – a körlevél elõszavában figyelmeztet, hogy „*a vallás mindig személyes, de sosem tisztán magánügy... Az evangélium felszólítása a felebaráti szeretetre nemcsak azzal jár, hogy a rászorultakon segítünk, hanem a nyomor és a szegénység okai felé is fordít bennünket*”. Az érsek istengyermeki mivoltunkból vezeti le az egyház tanításának emberi méltóságról szóló sarkalatos elvét. Ennek fényében határozottan kijelenti, hogy „*az egyház visszautasítja azt a szemléletet, miszerint az emberi boldogság kizárólag az anyagi jóléten múlik és a kormányzatok egyedüli célja ennek megteremtése. Ha a kormányzat túl nagy figyelmet szentel az anyagi jólétnek más értékek rovására, akkor ez olyan gazdaságpolitikák támogatásához vezethet, amelyek az embert kizárólagosan anyagi javaktól függõ lényé redukálik*”. Ugyanakkor viszont „*minden társadalomban, ahol tiszteletben tartják az emberi méltóságot, amennyire*

PT. A Common Good kivételével a dokumentumok magyar nyelvû fordítása *Az egyház társadalmi tanítása* (Tomka–Goják [é. n.]), illetve *A II. Vatikáni Zsinat tanítása* címû kötetekbõl (Cserháti–Fábián [é. n.]) származnak.

² Az aggiornamento jelentése az, hogy az egyházat a mindennapok kihívásaihoz kell igazítani és ennek megfelelõen korszerûvé tenni. Ez nem politikai és társadalmi divathullámok követését jelenti, hanem a meglévõ hitigazságok világos, érthetõ és mai nyelven történõ megfogalmazását.

csak lehetséges, ki kell elégíteni az alapvető emberi szükségleteket” (CG, Előszó).

Minden társadalmi és politikai tevékenység előfeltétele az egyes ember belső átalakulása. „A társadalmi és a politikai tevékenység fontos, de isten- gyermekségünkéből fakadó teljes emberi méltóságunk felismerése – aminek alapja az, hogy az Ő képmására és hasonlatosságára teremtett minket – megköveteli tőlünk, hogy felvállaljuk a belső lelki átalakulást. Az emberiség jövője nem politikai reformtól, társadalmi forradalomtól vagy tudományos haladástól függ. Valami másra van szükség. Szívünk és lelkünk igazi meg- téréseivel kell kezdődnie.” (CG, Előszó)

A körlevél szerkezetét, a vizsgált témák logikai kapcsolatát mutatja be az előszó után David Konstant, Leeds püspöke, aki Anglia és Wales Katoli- kus Püspöki Karán belül a dokumentumot kidolgozó munkacsoport elnöke volt. Tömören és határozottan ismerteti a megnyilatkozást, egyértelművé téve, hogy mire (és mire ne) számíton az olvasó. Ennek legfontosabb ele- mei a következők.

– Anglia és Wales Katolikus Püspöki Karának tagjai teljes egyetértés- ben, saját nevükben bocsátják ki a körlevelet.

– A püspöki kar felvállalja a konfliktust a másként gondolkodókkal, s nem akar mindenkinek tetszeni.

– Nem parancsok és tiltások listáját írták politikusoknak, és nem a töké- letes társadalom vázlatát készítették el.

Míndezeneken kívül a püspökök közlik az olvasókkal, hogy nagy óvatossá- ggal dolgozták ki a használt fogalmakat és határozták meg szerepvállalá- suk határait s hogy szeretnék megelőzni az elkerülhető félreértéseket. Szí- vesen vesznek minden ötletet más egyházaktól és személyektől, függetlenül attól, hogy katolikusok-e.

A körlevél két nagy részre bontható. Az első rész a katolikus egyház társadalmi tanítását általánosságban mutatja be, a második pedig ennek je- lenkori alkalmazásáról szól. A dokumentumot két melléklet gazdagítja. Az elsőben található az egyház – körlevélhez kapcsolódó – társadalmi tanításá- nak szemelvénygyűjteménye a *Rerum Novarum*tól kezdve a *Veritatis Splendor*ig bezárólag. A püspöki kar ezzel tanításának alapjait mutatja fel, s a dokumentum hitelességét igazolja. A második melléklet a szigetország ka- tolikusainak a közjó érvényesülése érdekében létrehozott és működtetett szervezeteit ismerteti.

A közjó fogalma

A II. Vatikáni Zsinat több dokumentuma is érinti a közjó fogalmát. A *Dig- nitas Humanas* meghatározása szerint „a társadalom közös java a társas élet ama feltételeinek összessége, amelyeknek segítségével az emberek a maguk tökéletességét teljesebben és könnyebben elérhetik” (DH #6). A *Ga- udium et Spes* a politikai közösség céljaként a közjó megvalósítását tűzi ki.

„A politikai közösség tehát a közjó végett létezik, belőle meríti a teljes igazolását és értelmét, benne gyökerezik veleszületett és saját joga.” (GS #74)

A *Pacem in Terris* enciklikában XXIII. János a közjó kettős – anyagi és szellemi – vetületét hangsúlyozza. „Fiainkat figyelmeztetni kell, hogy a közjó az egész emberhez tartozik, azaz mind testi mind lelki szükségleteihez. Ebből következik, hogy az állam vezetői ezt a jót alkalmas úton és fokozatosan törekedjenek elérni: úgy tudniillik, hogy tartsák meg a dolgok helyes sorrendjét és a testi javakkal egyidejűleg a polgáraik lelkével is törődjenek.” (PT #57)

Az angol körlevél értelmezésében a „közjó a társadalmi feltételek teljes hálózata, amely lehetővé teszi az egyes emberek és csoportok számára, hogy teljes, ténylegesen emberi életet éljenek és élvezzenek, amit »szerves emberi fejlődésnek« is hívnak” (CG #48). „A legfrissebb társadalmi tanítás úgy tekint a közjóra, mint az egyéni jogok biztosítékára és mint szükséges társadalmi környezetre, amelyben az egyéni jogok és érdekek megítélhetők és összeegyeztethetők.” (CG #69)

A cél tehát a feltételek kialakítása, hogy emberhez méltó életkörülmények alakulhassanak ki a teljesebb élet megvalósítása érdekében. Minden, az alapfeltételek javítását szolgáló változás a közjót mozdítja elő. A keresztények számára ez így is megfogalmazható: el kell távolítani azokat a szellemi, ideológiai, gazdasági és társadalmi akadályokat, amelyek megnehezítik Krisztus követését.

Ennek konkrét, történelmi megvalósításában az egyház társadalmi tanításának két fontos alapelve segít: a szubszidiaritás és a szolidaritás. A szubszidiaritás (kisegítés elve) a társadalom vertikális kapcsolatrendszerét szabályozza, amelynek központi eleme az emberi jogok tiszteletben tartása. A szolidaritás pedig horizontális síkon segít a közjó előmozdításában. Itt a szegények melletti elkötelezettség és kiállás (option for the poor) az első számú rendezőelv.

A dokumentum legfontosabb üzenetei, sarkalatos megállapításai

Az alábbiakban röviden ismertetjük a körlevél legfontosabb megállapításait, és érzékeltetjük a dokumentum evangéliumi levegőjét és prófétai hangvételét.³

Keresztények a modern Angliában

Az egyház nem utasítja el a közgazdaságtan, a szociológia és az antropológia ténymegállapításait, hanem – igazságtartalmuknak megfelelően – szíve-

³ A válogatás önkényes, a kiragadott részletek a tanulmány szerzőjének érdeklődési területét tükrözik.

sen veszi azokat mint értékes segédeszközöket a társadalom működésének alaposabb megismeréséhez (CG #17).

Bizonyos társadalomszervezési módok nem kedveznek az emberi haladásnak és a személyes fejlődésnek. Az egyház ezeket a „bűn struktúráinak” nevezi (CG #19).

A társadalom alapvető jellegzetességei

A demokrácia nem önálló erkölcsi rendszer. A demokrácia, amennyiben egészséges, többet kíván az általános választójognál: közös értékrendszert követel meg (CG #34).

Az evangelizáció mindig az igazságtalan társadalmi rend átalakítására szólít fel, és az ezzel kapcsolatos első feladat az igazságtalanságokkal való szembeszállás, illetve azok láthatóvá tétele. Minden katolikusnak, aki a nemzet politikai életében szerepet vállal, joga van magát az evangelizálás résztvevőjének tekinteni oly módon, hogy a katolikus egyház társadalmi tanításával összhangban végzi tevékenységét. A társadalmi rend evangelizációjában az egyik legfontosabb lépés az, hogy az egyéneket megszabadítsuk attól a tehetetlenség-érezéstől és passzivitástól, ami a lehangoltságból, a reménytelenségből és a cinizmusból ered (CG #40).

A jelenkori kérdések kezelése

Az egyház nem tenne eleget erkölcsi kötelességének, ha társadalmi tanításában a nagy általánosságok szintjén maradna, s kerülne a vitákat. A püspököknek különös felelősségük van abban, hogy észrevegyék és magyarázzák az idők jeleit, még a hibázás kockázatát is vállalva (CG #54).

Az elfogultság azonban kerülendő, ezért a szigetország egyetlen nagy politikai pártja⁴ sem élvezi a katolikusok feltétlen támogatását, s egyik sincs eleve kizárva a támogatásból (CG #55).

A parlamenti választással kapcsolatos sajátos kérdések

Fontos figyelembe venni, hogy mit tudunk a képviselőjelölt személyes erkölcsiségéről, de ez nem adhat alapot a magánéletbe való betolakodásra (CG #63).

A brit alkotmányos elvek fontos része, hogy a képviselőnek – megválasztása után – minden szavazót képviselnie kell, nemcsak azokat, akik rá szavaztak (CG #65).

A közjó és az emberi jólét

Bizonyos határon túl a nagyon gazdagok és a szegények közötti jövedelmekülönbség már károsítja a közjót. Ekkor a társadalom már nem a közjó, hanem a gazdagok érdekei szerint működik. Egyes ideológusok szerint a

⁴ Nagy-Britannia három legjelentősebb politikai pártja a Konzervatív Párt (Conservative Party), a Munkáspárt (Labour Party) és a Liberális Párt (Liberal Party).

gazdagok további gazdagodása – a gazdasági „törvények” elkerülhetetlen következményeként – végső soron a kevésbé jómódúak és a szegények sorát is javítja. Ez a feltevés azonban mind a józan észnek, mind az általános társadalmi tapasztalatnak ellentmond (CG #71 és #72).

Erkölc a piacon

A közjóról szóló katolikus tanítás nem egyeztethető össze a korlátlan szabadpiaci (laissez faire) kapitalizmussal, amely kitart amellett, hogy a jövedelmek és a vagyon elosztását teljes mértékben a piaci erőkre kell bízni. Ez az elmélet azt feltételezi, hogy a nagyszámú egyéni fogyasztói döntés összegződésével azonosított közjó magától is létrejön egy tökéletes verseny állapotában lévő és teljesen szabad piacgazdaságban (CG #76).⁵

A katolikus egyház társadalmi tanítása kifejezetten elutasítja a piaci erők automatikus jótékony hatásáról szóló hiedelmet (CG #77).

Az egyház elismeri, hogy a piaci erők – ha a közjó érdekében megfelelően szabályozottak – egy fejlett társadalomban hatékony mechanizmusai az erőforrások és a szükségletek összehangolásának. A szolidaritás elvének megfelelően a piac egészséges működése etikus magatartást igényel a szereplőktől, s bizonyos etikai elveknek a szabályozó és jogi kereteken belül is érvényesülniük kell (CG #78).

Az a keresztyény tanítás, miszerint mások szolgálata értékesebb saját magunk szolgálatánál, bizonyosan nem felel meg a kapitalista gazdaság alapvető szellemiségének (etoszának) (CG #79). Ennek a kapitalista etosznak az eredménye az önzetlen cselekedetek általános helytelenítése és lebecsülése, valamint annak a cinikus feltevésnek a hirdetése, hogy az önzetlennel cselekvőket valójában leplezett önző motívumok vezérlik (CG #80).

Fel kell tenniük maguknak a kérdést azoknak, akik a korlátlan szabadpiacra épülő kapitalizmus mellett kardoskodva a köz- és magánerkölcsök hanyatlásáról is panaszkodnak, hogy valójában nem egymásnak kölcsönösen ellentmondó két üzenetet közvetítenek-e (CG #80).

Kiállás a szegények mellett

Nem engedhető meg, hogy a profitra törekvés kiszorítsa az erkölcsi megfontolásokat. Így például a hirdetésekkel történő piacteremtés és ösztönzés olyan társadalom létrehozásának veszélyével jár, amelyben a valós vagy a mesterséges anyagi igénykielégítés aránytalanul nagy teret kap, háttérbe szorítva minden más értéket (CG #84).

A korlátlan szabadpiac valójában olyan alternatíva, ami a szegények érdekei ellen dolgozik (CG #85).

⁵ A körlevél nem fejt ki azt a gondolatot, hogy a „tökéletes verseny” és a „teljesen szabad piac” csupán elvont közgazdasági fogalmak, s a valóságban nem léteznek.

A munka világa

A munkásokat olyan – a katolikus tanítás által következetesen védelt – jogok illetik meg, amelyek a tőke jogai felett állnak. Ezek közé tartozik a tisztességes munkához, az igazságos bérhez, a foglalkoztatás biztonságához, a megfelelő pihenéshez és a szabadsághoz, a munkaidő korlátok közé szorításához, az egészség- és balesetvédelemhez, a diszkrimináció-mentességhez, a szakszervezet-alapításhoz és az ezekhez való csatlakozáshoz, valamint a sztrájkhoz, mint végső eszközhöz való jog (CG #91).

Az egyház hangsúlyozza, hogy a munkavállaló teljes emberi személy, s nem árucikk, amelyet a piaci elvárásokhoz igazodva lehet adni-venni (CG #92).

A profitot nem tekinthetjük úgy, mint a menedzserek vagy a tulajdonosok kizárólagos részesedését. Úgy kell tekinteni, mint „társadalmi osztalék” forrását, amelyből mások is jogosan akarnak részesülni (CG #92).

Erkölcileg elfogadhatatlan a munkanélküliség oly módon történő csökkentése, hogy a béreket a dolgozók megfelelő életkörülményeit biztosítani képes szint alá engedik esni (CG #97).

Ha a munkaerőpiacon igazságtalanul alacsony munkabér alakul ki és a munkaadók kizárólag ezt hajlandók megfizetni alkalmazottaiknak, akkor figyelmeztetni kell őket dolgozóik jólétét illető erkölcsi kötelezettségeikre (CG #98).

A globális közjó

Az egyre inkább globalizálódó társadalom megköveteli, hogy a közjó szempontjából vizsgált emberi közösség léptéke nemzeti síkról nemzetközi szintre emelkedjen (CG #102).

Az egyetemes közjó sérül akkor, ha a Föld bármely pontján nincs kielégítve mindenki alapvető szüksége – amibe a tiszta víz, az élelem, a lakás, az egészségügyi szolgáltatások, az oktatás és a tisztességes megélhetés (például családfenntartás) tartozik – vagy ha nem mindenkinek tisztelik a jogait és az emberi méltóságát (CG #102).

Az egyház következetesen figyelmeztetett arra, hogy a piaci erőkre való kizárólagos és túlzott ráhagyatkozás milyen veszélyekkel jár a nem egyenrangú nemzetközi résztvevők közötti gazdasági kapcsolatokban. Szabad kereskedelem esetén az erős legyőzi a gyengét, a fejlett pedig a kevésbé fejlettet (CG #105).

Tulajdonjog és tulajdon

A magántulajdonhoz való jogot az egyház úgy védi, mint az emberi szabadság lényegi alkotórészét és garanciáját. Kívánatosak azok az intézkedések, amelyek – a közjónak alárendelve – a magántulajdon terjesztését célozzák. De a magántulajdonon „társadalmi jelző” van, és az egyház – a tulajdonjoggal való múltbeli visszaélések miatt – arra az álláspontra helyezkedett,

hogy vagyonbirtokosokra vonatkozó jelentős megszorító intézkedéseket is elfogad (CG #109). Ugyanis a gazdaság van az emberért, nem pedig fordítva (CG #111).

A krízis társadalmi vetülete

A nemzet valódi válsága nem gazdasági, hanem erkölcsi és szellemi (CG #113). Ennek következtében úgy látszik, hogy az angolok kezdik elveszteni egy jobb jövő lehetőségébe vetett hitüket (CG #114). Ez a közjő iránti bizalomvesztés az egyik elsődleges tényezője az országot jellemző borúlátó hangulatnak (CG #116).

A közjót akkor is meg kell valósítani, ha jelentős ellenérdekelt gazdasági erőkkkel állunk szemben (CG #119). A katolikus egyház társadalmi tanítása ebben az egyenlőtlen helyzetben határozott erkölcsi iránymutatással nyújt segítséget és erősíti meg a reményt: nincs olyan társadalmi tendencia – legyen az bármilyen kedvezőtlen is –, amely ne lenne visszafordítható (CG #120).

A magyar és az angol körlevél összevetése

Bár a magyar körlevél kiadásakor a hazai sajtó- és társadalmi visszhang alapvetően kedvező volt, mégsem lehet teljes az örömünk. Az egyház megszólalásának jogosultságát a kemény és a puha diktatúra évtizedei alatt nemcsak kétségbe vonták, hanem egyenesen tiltották is. A tiltás sokféle reakciót váltott ki a keresztényekből. Voltak olyanok, akik sokéves börtönt is vállalva vallották meg hitüket, és voltak, akik óvatosságból túlélésre rendezkedtek be. Ők inkább csendben maradtak, kompromisszumot kötöttek a diktatúrával és – adott esetben – a lelkiismeretükkel, s beépültek az akkori politikai rendszerbe. Most, a rendszerváltás után is megfigyelhető ez. Sokan még mindig nem mernek hitvallókká lenni, s ennek nyomai, sajnos, a körlevélben is észrevehetőek. A gyakran börtönt is megjárt hitvallók – akik nyiltabb, határozottabb, prófétaibb hangú megnyilatkozást vártak – csalódva tapasztalták, hogy a körlevél hangnemét az óvatosság és a kompromisszumkészség határozta meg.

Mindenképpen tanulságos tehát az angol és a magyar katolikus egyház társadalmi kérdésekről szóló dokumentumainak összevetése néhány jellemző különbség kiemelésével. (A zárójelben szereplő számok a magyar körlevél szakaszainak számát jelentik.)

A magyar püspöki kar *ajánlásokat* ad (#11), amelyek „*segíthetik a szakembereket*”, míg az angolok hangsúlyozzák: az egyház társadalmi tanítása „*nem fakultatív*” (not optional teaching), hanem kötelező érvényű. A magyar körlevélből hiányzik ez a határozottság. A „*lehetőség szerint*” (#30), a „*kellene*” (#54) és az „*igen fontos lenne*” (#61) kifejezések nem felszólító módúak, így erkölcsi kibúvóként szolgálhatnak.

A magyar körlevél 45. szakaszában szereplő állítás szerint „*eve nem lehetett kielégítő, egyértelmű alapelveket találni a privatizációhoz*”. Azt azonban bizonyosan meghatározhatjuk, hogy a katolikus társadalmi tanítás evangéliumi szellemében bizonyos elvek és megoldások szóba sem jöhetnek, például olyanok, amelyek a vállalatfelvásárlások és -át szervezések után *indokolatlan és méltánytalan* elbocsátással járnak, mert ezzel a – többnyire képzetlenebb – munkásokat hozzájuk lehetetlen helyzetbe, s a tisztas életvitel esélyeit csökkentik. A határozott kiállás a szegényekért az angol körlevélben sokkal markánsabban jelenik meg, noha az angol életszínvonal nyilvánvalóan magasabb a hazainál. Itt érdemes lenne további összevetést végezni, hogy milyen kérdések – és miért – maradtak ki a magyar körlevélből (például szakszervezetek, parlamenti választások), amelyek viszont az angolban önálló fejezetként szerepelnek.

A szépítő körülírás, a híres angol understatement inkább a magyar körlevélben érhető tetten. A 65. szakasz szerint „*látványosan egyetlen intézmény sem tért le az alkotmányosság és a jogállamiság, vagyis az alkotmánynak és a törvényeknek való engedelmeskedés útjáról*”. Azonban a bérek jogtalan visszatartása – például a törvény által előírt fizetésemelés szándékos megtagadása formájában – a súlyos bűnök közé tartozik. Ha a jogszabályokon kívül az erkölcsi törvényeket is figyelembe vesszük, akkor az egyes társadalmi rétegek (például diákok és nyugdíjasok) tudatos egymás ellen fordítása sem utal felelős politizálásra. A hatályos abortusz törvény révén nyíltan életellenes, szociálpolitikai gyakorlatával pedig családdellenes kormány viszont pozitívan értékelte a hazai püspökkari megnyilatkozást,⁶ ami jelzés értékű. Ha egy hitelességre igényt tartó egyházi megnyilatkozás a mindenkor kormányzat felelősségét a valós tények szépítő beállításával csökkenti, akkor ez olyan, mintha Jézus mosná Pilátus kezét, aminek Pilátus joggal örülhetne.

Az 52. szakaszban a gazdaság „sajátos mozgástörvényeiről” olvashatunk, ám észre kell vennünk, hogy a gazdaság „törvényszerűségei” valójában általunk teremtett feltételek, így ezek emberi döntésekkel megváltoztathatók. E felismerés hiányában erkölcsileg elfogadhatatlan struktúrák támogatóivá válhatunk. A megelőzésre mindig nagyobb hangsúlyt kell fektetni, mint az utólagos orvoslásra, mégis csak a piaci működés hibáinak kiigazításáról esik szó (#55). A hibák kialakulásának megelőzése sem a magyar, sem az angol körlevélben nem kap kellő hangsúlyt.

A hiteles tanítás alapköve a példamutatás, hiszen Jézus is saját életpéldájával mutatta meg, hogyan lehet Isten akaratának engedelmeskedve élni a Földön. Tanárok, ifjúsági vezetők élete bizonyítja, hogy a személyes példamutatás hiánya adott esetben teljesen hatástalanná teszi a tanítást és a ne-

⁶ Jelen írás 1997 tavaszán készült, amikor még szocialista-liberális kormánykoalíció irányította az ország ügyeit.

velést. Ezért fontos, hogy az egyház – amibe értelemszerűen a civilek is beletartoznak – önkritikusan vizsgálja meg az alábbi kérdéseket, amelyeknek lényege így fogalmazható meg: hogyan áll az egyház társadalmi tanításának megvalósításával a saját intézményein belül? (Ez a megközelítés az angol körlevélből részben, a magyarból teljesen hiányzott.)

– Hogyan viszonyul az egyház a sajtószabadsághoz? Megjelenthetnek-e például kritikusabb írások is a körlevélről, vagy csak a sikerpropaganda láthat napvilágot arra hivatkozva, hogy még „a kormánypártok is pozitívan értékelték” azt?

– Munkaadóként mennyire bánnak igazságosan és méltányosan az egyházi személyek a foglalkoztatottaikkal? A fizetések és a munkaidő megállapításánál milyen módszereik vannak, amelyek a vállalatok számára is iránymutatók lehetnek?

– Milyen lépések történnek annak érdekében, hogy az egyház társadalmi tanítása ne csupán szűk rétegekhez jusson el, hanem minden jó szándékú ember döntéséhez támaszt nyújthasson, különösen olyan helyzetekben, amikor az írott jog ellentétben áll az erkölcsi törvényekkel?

– Mennyire hiteles és rendezett az egyháziak és a vallásos civilek élete, különösen azoké, akik az egyházat a nyilvánosság előtt képviselik? Amint egy rendezetlen házasetű katolikus nem tud hitelesen kiállni a családok védelmében, úgy hogyan tudna olyan valaki érdemben közreműködni az agglomerációban, aki még nem dolgozta fel a II. Vatikáni Zsinat tanítását?

A bűn struktúrái

A „bűn struktúrái” (structures of sin) fogalma a jelen világ tipikus bűneivel való szembesüléskor fogalmazódott meg. Az angol körlevél által is kifejtett fogalom különös jelentőségű mind a nyugati országokban, mind pedig hazánkban. Érdemes ezért részletesebben ismertetni az egyház erre vonatkozó tanítását. II. János Pál *Sollicitudo rei Socialis* kezdetű enciklikájában a következőképpen határozza meg ennek lényegét.

„Ha a mai helyzet a különböző természetű nehézségek rovására írható, akkor jogosan beszélhetünk a »bűn struktúráiról«, amelyek ... a személyes bűnben gyökereznek, és ezért mindig a személyek konkrét tetteihez kapcsolódnak, akik ezeket létrehozzák, megerősítik és felszámolásukat megnehezítik. Így megerősödve terjednek és további bűnök forrásaivá lesznek az ember magatartását befolyásolva. A »bűn« és a »bűn struktúrái« olyan fogalmak, amelyeket nem régen alkalmazunk a mai világ állapotára. De a szemünk elé táruló dolgokat szabatosan nem érthetjük meg, ha nem nevezzük nevén a minket szorongató bajok gyökerét.” (SRS #36)

„Ehhez az általános vallási jellegű elemzéshez hozzáadható néhány részletesebb megfontolás, hogy felismerhetők legyenek a cselekedetek és magatartások között azok, amelyek ellenkeznek Isten akaratával és a felebarát javával, és azok a »struktúrák« is, amelyeket ezek létrehoztak. Ilyen

főként kettő tűnik ki manapság: egyik a profit utáni kizárólagos vágy, a másik pedig az a hatalomvágy, amely saját akarátát is rá akarja kényszeríteni a másikra. Mindkettőhöz, jobb megismerés végett, hozzáfűzhető kifejezés: a »minden áron«. Itt ugyanis az emberi akaratok feletti uralomról van szó, annak minden következményével együtt.

Bár a kettőt elválaszthatjuk egymástól, mert egymás nélkül is léteznek, de – az élénk táruuló látványban – elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolódva akkor is, ha valamelyik túlsúlyban van.

Ennek a kettős gyökereű bűnös magatartásnak nyilvánvalóan nemcsak egyes személyek esnek áldozatul, hanem nemzetek és szembenálló tömbök is. Ez még jobban kedvez a »bűn struktúrái« kialakulásának... Ha a modern »imperializmus« bizonyos formáit ezeknek a morális kritériumoknak fényében vizsgálánk, meglátnánk, hogy bizonyos döntések mögött, amelyek látzólag csak gazdasági vagy politikai jellegűek, valójában a bálványimádás valódi formái rejlenek: a pénzé, az osztályideológiáé, a technológiáé.” (SRS #37)

A fatalizmus elfogadhatatlansága

Sajnos a fatalizmussal – a megváltoztathatatlan sorsba, rendszerekbe, intézményekbe való kényelmes, de lényegében cinikus beletörődéssel – keresztény értelmiségi körökben is gyakran találkozni, mondván „ez van, ezeket a kereteket kell elfogadni, és egyébként is örülünk, hogy vége a nyílt üldözésnek”. Keresztény szemmel ez a magatartás elfogadhatatlan. A fatalizmust determinizmussal, történelmi „törvényszerűségekre” hivatkozással próbálják védeni mind társadalmi, mind gazdasági szinten. Az angol körlevéi nyíltan állást foglal a gazdasági determinizmussal szemben: „Az egyház elvetette a gazdasági determinizmust akár a baloldaltól, marxizmus formájában, akár a jobboldaltól, a korlátlan szabad piac doktrínájában vagy a *laissez faire* közgazdaságtan alakjában jelent meg.” (CG Bevezető)

Mivel a bűn struktúrái (tipikus bűnök) és a strukturális bűn (erkölcsstelen rendszerek)⁷ egyre nyilvánvalóbbak a mai társadalmi-gazdasági berendezkedésben, ezért a keresztények nem menekülhetnek fatalizmusba és determinizmusba a kínos kérdések és az azokra adott keresztény válasz következményei elől.

A közgazdaságtanban a fatalizmus és a strukturális bűn egyik egyre kiáltóbb példája a tudományterület általánosan elfogadott emberképének (homo oeconomicus) fogyatékosága és az ebbe való beletörődés. Keresztény szemmel a társadalomtudományokban a homo moralis (erkölcsös ember)

⁷ Bár a katolikus egyház társadalmi tanításában nem találkozunk a *strukturális bűn* nyílt megfogalmazásával, mégis érdemes bevezetni ezt a fogalmat, mert a bűn struktúrái számos esetben intézményesülnek, olyan rendszereket hozva létre, amelyekben aránytalanul nehezebbé válik az emberek számára a tisztességes és az erkölcsös élet.

kívánatosabb lenne, s ily módon sokkal realisabb és hitelesebb lehetne a társadalmi-gazdasági jelenségek megközelítése és leírása. Természetesen nagy bátorság kell az újragondolásra, amit a berögződött e világi, „materiális értékeken” alapuló társadalmi-gazdasági elméletek nehezítenek, nem is beszélve a strukturális igazságtalanságokból fakadó esetleges személyes előnyökről és ezek megideologizálásáról. Azon kell fáradozni – és ez a közjó értelme a keresztyények számára –, hogy a társadalmi keretek keresztyényiek legyenek. Iránymutatóként szolgál Jézus felszólítása: „*Kövess engem!*” (Mt 9,9); és biztatása, amikor a legnagyobb vihar közepén a kicsinyhitűek és aggódók elé áll és azt mondja: „*ne féljete!*” (Mt 14,27) A személyes hibákat, nemtörődömséget, forrófejű kamaszságokat a tékozló fiú módjára kell bevallani, letenni és az Isten irgalmában bízva Sámuellel együtt mondani: „*Beszélj, szolgálád figyel!*” (1Sám 3,10)

Quo vadis, Ecclesia?

Akad, aki a két körlevél összevetésekor arra figyelmeztetett, hogy könnyű az angoloknak, mert ott valószínűleg nem függ annyira a kormányzattól az egyház anyagilag. Ha itthon túl keményen, határozottan fogalmaz a püspöki kar, akkor az esetleg kevesebb költségvetési támogatáshoz vezethet. Ennek értelmében az egyház az államhatalom lakója lenne. A Szentírás szerint két úrnak viszont nem lehet szolgálni, és Jézust választva tisztában kell lenni figyelmeztetésével: „*Mindenki szemében gyűlöletesek lesztek nevéért. Aki azonban mindvégig kitart, az üdvözl.*” (Mt 10,22)

Az egyház állandóan az evangélium állandósága és az aggiornamento között örlődik, mert felvállalja, hogy a tanítás örök, a pasztoráció viszont változó. Nem lehet a dogmatikába menekülni, de e világi okoskodásba sem szabad gabalyodni. A második esetre intő példa Szent Pál első útja Athénba (ApCsel 17,16–34).

Az egyház mécs és magasra emelt jel – így világít és mutat utat az embereknek. A mécs nem szabad véka alá rejteni. Nem lenne elfogadható, ha az egyház arra hivatkozva nem adna egyértelmű iránymutatást erkölcsi kérdésekben, hogy „*sokkolná az embereket és a társadalmat, ha az evangéliumot a maga egyszerűségében és felszólításaival hirdetnék*”. Érdemes végigvinni ezt a gondolatot egy erkölcsi kérdés alapján. Ha a fiataloknak – a párkapcsolatok terén – a házasság előtti tisztaságról szóló tanítást arra hivatkozva hallgatnák el a szülők, a lelkivezetők és a gyóntatók, hogy ezzel komoly lelkiismeret-furdalásokat, traumákat előznek meg, akkor a fiatalokat megfosztanák egy fontos erkölcsi támasztól, s a félresiklások, fegyelmeztelenségek rendezésének még a lehetőségét is elzárnák előlük. A talentumok ily módon történő elásása nem nevezhető bölcs stratégiának.

Az evangéliumi hűség erkölcsi kérdésekben nem enged kompromiszumokat. Jézus is egyenesen beszélt, illetve ilyen magatartásra szólított fel: „*így beszéljete inkább: az igen igen, a nem nem*” (Mt 5,37). Erkölcsi kér-

désekben nem lehet arra hivatkozva köntörfalazni, hogy jobb óvatosnak lenni, nem érett meg a helyzet, nem ért még ide a zsinat szelleme. Ha senki nem vállalja fel, akkor soha nem is fog megérkezni!

Az egyház sokkal több mint valamiféle szociológiai vagy közgazdasági műhely, illetve konferenciaszervező vállalkozás. Más a küldetése, nevezetesen: „*hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek*” (Mk 16,15) és „*tegyétek tanítványommá mind a népeket*” (Mt 28,19). Nem a közéleti szereplés, a társadalmi elismertség jelenti az egyház eredményességét, hanem az egyéni életek krisztusivá formálása. Ehhez nyújthat segítséget egy körrel, amennyiben az ember egyéni életéhez segítő iránymutatást is ad és nem hiányzik mondanivalójából a lelki, erkölcsi sik.

1989 óta sok szervezet bukott bele a saját által ázott verembe, mert egy pillanat alatt akart egy korábban elnyomott vagy megszüntetett intézményt a „régi fényében” látni. Felépítették a hierarchiát, székházaik és folyóirataik is vannak, épp csak a „közkatona” és az élet hiányoznak belőlük. Ha a rendszer alapelemei életképesek és egészségesek, akkor nem kell aggódni, a kicsi idővel kinövi magát. Az építkezési folyamat sorrendje azonban nem felcserélhető. Az egyházat sem lehet „felülről” felépíteni, s nem kell csillogóvá, a tudományos és a politikai életben is szalonképessé tenni. Assisi Szent Ferenc alakja jel lehet: nem e világnak, e világi, materiális mércéknek kell megfelelni, hanem az örök értékeket képviselve kell megmutatni, hogy mire hivatott az egyház.

Inkább Jézus hívására érdemes figyelni, aki erkölcsi kérdésekben nem ajánl, hanem cselekedetre szólít: *jöjj és kövess engem!* A keresztyén hozzáállás ehhez csak egyféle lehet: „*Itt vagyok, Uram, mondd, mit tegyek?*”, és nem pedig „*majd meglátjuk, Uram, mit tehetek, ha ráérek és nem lesz annyi dolgom és a politikai légkör is megengedi, hogy...*”

Nem helyes az egyházat túlélésre, átmentésre berendezni, s nem jó struktúrákat és intézményeket óvni az ember rovására. Mindig az embert, az ember méltóságát kell szem előtt tartani és védeni. Jézust nem érdekelte, hogy a nép – egy eredetileg a közösség életét védő „óvintézkedés” jegyében – a törvény alapján akar megkövezni valakit (Jn 8,1–11). Ő a kiszolgáltatott, a bűnös, *de megtérésre kész* embert látta csak. Mert Ő tudja, hogy „*egy istenarc van eltemetve bennünk*”. Ez az arc egyszerre krisztusi és gyermeki: istengyermekei. Az istengyermekség nem lehet kamaszkori, amely az igazsággal bunkózza le testvérét; sem felnőtt cinizmus, ami már ismeri a világot, „*ne akarják átejtetni, nem lehet a világot megjavítani*”, s így inkább megalkuszik. E lelki, s nem testi gyermekség fiatalságot, dinamizmust, együttérzést, őszinte tisztaságot, élő lelkiismeretet és reménnyel teli bizalmat jelent.

A keresztyén értelmiségnek óriási a felelőssége, hogy az „óvatosak” életét éli-e, vagy a hitvallók közé áll. Pünkösd ünnepe önmagában csodálatos jel, amikor az apostolokat a Szentlélek hittel és kegyelemmel tölti el,

hogy bátran és félelem nélkül hirdessék az evangéliumot. A katakombakereszténység ma már nem kényszerítő valóság, a több évtizedes lelki elnyomás nyomait viszont sokan még be nem gyógyult sebként viselik magukon. II. János Pál apostolutódként a világ minden táján, minden nyelven szelíden és türelmesen fordul hozzájuk: *ne féljete!* Jónás – bár lelke inkább húzta a sivatagba, ahol nem kell félni, hogy a fedett nép megkövezi – hirdette az Úr üzenetét. *Babits* Jónása arra is figyelmeztet, hogy „*vétkesek közt cinkos, aki néma*”. Az egyháznak prófétai feladata van, így ha megszólal, elvárható – amint azt Anglia és Wales Katolikus Püspöki Karának körlevele mutatja – , hogy így beszéljen inkább: az igen igen, a nem nem.

HIVATKOZÁSOK

Catholic Bishops' Conference of England and Wales [1996]: *The Common Good*; Catholic Bishops' Conference of England and Wales, <http://www.tasc.ac.uk/cc/cbc/cg.htm>

Cserháti J. – Fábrián Á. (szerk.) [é. n.]: *A II. Vatikáni Zsinat tanítása – A zsinati döntések magyarázata és okmányai*; Szent István Társulat, Budapest

Magyar Katolikus Püspöki Kar [1996]: *Igazságosabb és testvériesebb világot! A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele a hívekhez és minden jóakarátú emberhez a magyar társadalomról*; Magyar Katolikus Püspöki Kar, Budapest

Tomka M. – Goják J. (szerk.) [é. n.]: *Az egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok*; Szent István Társulat, Budapest

John F. Kavanaugh

Krisztus követése a fogyasztói társadalomban

avagy a kulturális szembenállás lelkesége

A fogyasztói társadalommal való ismerkedéshez – jóllehet hamisítatlan amerikai találmány – ma már nem kell sokat utaznunk: elég valamely szupermarketben hömpölygő tömegbe keverednünk, sétálgatnunk egy forgalmasabb utcán vagy lehuppanunk a naphosszat kékesen villódzó képernyő elé. Talán csak teljesen süketen és vakon lehetünk abban a „szerencsétlen” helyzetben, hogy Gazdaságkorunk modern evangéliuma nem juthat el hozzánk akadálytalanul. A minden csatornából ömlő üzenet lényege ennyi: fogyassz, s a paradicsomba jutsz! Ám a bűbájos szirénkórus tudatbódító dalmái közé egy jezsuita érces hangja reccsen; s azt mondja: „*Nem!*”

Csakugyan, John Francis Kavanaugh könyvének „piacra dobása” igencsak udvariatlan lépésnek tekinthető, hiszen a keresztény evangélium hamisítatlan üzenete – mint a történelemben már oly sokszor – valóságos felforgatás a mindennapjainkat oly mélyen átítató anyagi gondolkodás szempontjából. Szerencsére az írás nem teljesen pusztába kiáltott szó, hiszen az 1981-es első amerikai megjelenés után tíz évvel – némileg átdolgozott formában – kerülhetett forgalomba a második kiadás, s 1999-ben már ez is hatodik újranyomásban láthatott napvilágot. E siker – a „fogyasztói kultúra” központjáról és őshazájáról lévén szó – feltétlenül reménykeltő és figyelemre méltó. S ha 1981-ben – az akkori Magyarország gazdasági-politikai rendszere iránti beállítottságunktól függően – még értetlenséggel vagy kárörömmel viszonyultunk volna az írás első harmadának vadkapitalizmust illető kritikájához, úgy manapság már magunk is a saját bőrünkön tapasztalhatjuk az itt kifejtett gondolatok mély igazságát.

Kavanaugh kritikájának és javaslatainak legfőbb ereje alighanem abban rejlik, hogy számára a teljes emberi személy jelent kiindulópontot, s erre építi átfogó társadalmi-gazdasági elemzését. Probléma akkor keletkezik, ha az emberi személy kibontakozása szisztematikusan ellehetetlenül. A bírálat középpontjában az Áruforma (Commodity Form) áll, amellyel a szerző napjaink materiális gondolkodásmódjára utal. Ennek „*kiemelkedő értékeit a termelés, az értékesítés és a fogyasztás jelentik. Ezen értékek mintegy morális lencseként szolgálnak, s arra kondicionálnak bennünket, hogy ezen keresztül tekintsünk saját értékünkre és jelentőségünkre. Ám mindez nemcsak saját önbecsülésünket érinti mélyen, hanem az emberi viselkedés alakulását (a manipuláció és az agresszió irányába), az emberi tudást (a számszerűsítés, a megfigyelés és a mérés irányába), valamint az emberi érzelmeket (a tartalmatlanság és a gépies szexualitás irányába)*”. (32. o.)

A fentieknek megfelelően manapság az élet minden területén a versenyképesség a döntő. A családban ki kell érdemelni a szeretetet, az okta-

tásban kizárólag számszerűsített osztályzatok és versenypozíciók alapján értékelnek, a hitközségben pedig az áldozók száma és a begyűjtött adomány nagysága a mérce (32. o.). S miért lenne más a helyzet a munkaerőpiacra, az ember teljességéhez oly nélkülözhetetlen munkával kapcsolatban? *„Vajon el tudom adni magam? Meg fognak vásárolni engem? A legfiatalabb kortól kezdve diplomákat, szakképesítéseket, adottságokat és szerepeket sorakoztatunk fel, amelyek mintegy biztosítékként szolgálnak saját termékünk és személyiségünk értékcsökkenésével szemben. Ha nem vagy jövedelmező, akkor haszontalan és értéktelen vagy. Legyél bár pénztelen szegény vagy éhező bengáli, kivégzésére várakozó bűnelkövető vagy alkalmatlankodó öthónapos magzat: nemkívánatos vagy. Az a válság, amellyel a gyermekek néznek szembe midőn kicserélésükkkel ijesztgetik őket, csupán az első figyelmeztetés arra a megalázó létformára, amelyben produktív korszakuk múltán oly sok idős nyugdíjasunk törődik bele az értéktelenség és a kiselejtezetség tudatába.”* (33. o.)

Ám az Áruforma logikája nemcsak az ember munkaerőként jelentkező „kínálati oldalát” határozza meg, hanem „keresletét” is döntően befolyásolja. *„Illúzió áldozatai vagyunk, mert abba a hitbe ringatnak bennünket, hogy elvek irányítanak, nem pedig a profit. Ám ha mind közösségként, mind egyéenként őszinték lennénk önmagunkhoz, akkor beismerhetnénk, hogy valójában az áru-erkölcs kívánalmi szerint élünk. Piacképes dolgokat fogyasztunk, s piacképességünk vásárlóerőnk függvénye. »Az vagy, ami megeszel.« »A több jobb.« »Miről árulkodik a kocsi?« Ötleteket, ócska élelmiszert, híreket, a legújabb felesleges műanyag bigyót vagy éppen más személyeket fogyasztunk. Gyakorlatilag bármi eladható, amire mesterségesen szükséglet teremthető, majd pedig azonosítható egy piacképes áruval.”* (34. o.)

Mindez azonban merő hazugság, hiszen *„a barátság, a meghittség, a szeretet, az önérzet, a boldogság és az öröm jelentik vásárlásunk és fogyasztásunk valódi célját, sokkal inkább mint az ezeket ígérő és a nevükben fellépő tubusok, palackok, Cadillacek és Buickok. S mivel e legmélyebb emberi remények egyike sem elégíthető ki valamiféle termékkel, ezért a termékek fogyasztásából sohasem elég”. (34. o.)* A gazdaság tehát szakadatlan burjánzásra ítéltetett, megtévedt lelkünk pedig minden gazdasági növekedésre utaló jel hallatán ünnepel. Az Áruforma mókuskereke azonban helyben pörög, s szó sincs arról, hogy arcunk verejtéke emberi céljaink megvalósulását szolgálná, hiszen ahol *„az Áruforma értékrendje teljes uralomra jut, ott a fogyasztás óhatatlanul fontosabbá válik magánál az életnél”* (35. o.).

S miért épp a társadalomtudomány világa volna mentes ettől az értékrendtől? A tudományos tevékenységhez oly nélkülözhetetlen megismerésről kiderül, hogy az *„olyan modellekké és mintákká forgácsolódott szét, amelyek leginkább tárgyak és árucikkek megismerésére alkalmasak”* (38. o.).

Ám az igazán nagy probléma akkor keletkezik, amikor ez a dologszerű megismerési forma (thing-like knowing) válik a másokról és önmagunkról szerzett megbízható ismeretek egyetlen mércéjévé (39. o.). „*Ha csupán a dologszerű megismerési forma fogadható el, akkor a felénk áradó szeretet és bizalom személyes megtapasztalása, a mások iránti felelősségvállalás és gondoskodás, az emberi méltóságra és lehetőségekre vonatkozó biztos erkölcsi elvek ismerete mind elérhetetlenné válnak számunkra.*” (40. o.) Mindeme folyamat végső betetőzése pedig az, amikor „*öntudatunk legvégső határán a dologszerű tudás eléri legelképezetőbb hatását... [és az] áruformájú tudásba vetett mélységes bizalom révén olyan folyamat kezdődik meg, amelyben saját termékeink képére és hasonlatosságára teremtjük újjá önmagunkat*” (40. o.). E ponton felmerülhet a kérdés, hogy a tudományos ismeretszerzés ilyenén torzulása ok vagy okozat a mindennapjainkat gyötrő Áruforma uralmában. Ám e rendkívül nehéz tyúk-tojás probléma megfejtése helyett alighanem már az is jelentős előrelépés volna, ha széles körben felismernék: a tudományos módszertan alapos felülvizsgálata nélkül aligha lehetséges bármiféle jelentős elmozdulás egy emberhez méltóbb világ felé.

Hosszan folytathatnánk még a sort napjaink gyászos fejleményeinek számbavételével s az okok boncolgatásával, ám e rövid ismertetés keretében inkább arra a józan árnyaltságra térünk még ki, amely a kritikai részt záró sorokból szüremlik ki. A szerzővel egyetértésben célszerű leszögezni, hogy (1) „*a termelékenység, az értékesíthetőség, a fogyasztás, a szakmai jártasság és a tudományos módszer nem önmagukban rosszak. Hasznosak az emberi jólét szempontjából, és mint ilyenek »kegyelmi« ajándékok. Csak akkor válnak rosszá, ha megfordul az emberek termeléshez való viszonya, s az eszközkénti felhasználhatóság válik az ember mércéjévé.*” (58. o.)

(2) „*Az Áruforma elsősorban az érzékelés és az értékelés keretül szolgál. Ez az ember bukásának annyiban nem egyetlen vagy abszolút oka, amennyiben egy nagy valószínűséggel emberi bukáshoz vezető értékrendszer nem az. Az viszont meglehet, hogy az emberi szenvedés, balsiker és rosszaság elsődleges oka az emberek arra vonatkozó hajlama, hogy elforduljanak a személyiségük lényegét képező sebezhetőségtől, s arra a hamis biztonságérzetre bízzák magukat, amely abból fakad, hogy önmagukban zárt dolgoknak képzelik magukat.*” (58. o.; vö. 103., 172. o.)

(3) „*A kapitalizmus nem jelenti az Áruforma egyetlen okát, noha, úgy látszik, annak virágzásához az egyik legtermékenyebb táptalajt biztosítja. Ha a kapitalizmust a sajátján kívül semmilyen más értékrendszer nem korlátozza, akkor az szükségszerűen vezet Áruforma kialakulásához. Ugyanakkor rendkívül nehezen folyamodhatunk bármilyen más erkölcsi értékrendszerhez, ha egy kapitalista társadalomban egyszer már uralkodóvá vált az Áruforma.*” (58–59. o.; vö. 165–166. o.)

(4) „*A bálványozásra az Áruformán kívül egyéb példák is felhozhatók. Más körülmények vagy társadalmi berendezkedés esetén a kollektív állam,*

a bürokratikus egyház vagy a személyi kultusz intézményesítése egyaránt hathatós eszközei az ember lealacsonyításának." (59. o.)

Ezen megjegyzések után egy pillanatra térjünk még vissza az Áruforma egyeduralmának bírálathoz! Ezzel kapcsolatban felvetődhet, hogy gazdasági rendszert illető kritikával már igencsak „tele a padlás”, lett légyen szó mégoly kiválóról és lényeglátóról is mint Kavanaugh-é. E könyv azonban nem marad adós a kiút részletezésével sem. A mondanivaló derékhadát éppen ez teszi ki, szó sincs tehát arról, hogy egy vaskos kritikai írásmű végén – mintegy függelékként – szerepel néhány jövőre vonatkozó zavaros elképzelés. A feladat grandiózus, s a – fentebb röviden ismertetett – kritikai rész teljes egészében e megoldás előkészítését szolgálja. Nem más ez, mint kísérlet annak bizonyítására, hogy „*egy olyan totális »életvitellel« vagy evangéliummal szemben, mint amilyen a személyes tapasztalatunk minden vonatkozását átítató Áruforma, egy azzal minden szinten azonos fajsúlyú, teljes odaadásunkra igényt tartó alternatív »életvitelt« kell szembeállítanunk*” (61. o.). Erre a totális, az Áruforma alternatíváját nyújtó „életvitelre” a szerző Személyes Formaként (Personal Form) hivatkozik.

„*Amikor Személyes Formáról beszélek – írja Kavanaugh –, akkor férfiak és nők pótolhatatlan személyekként történő felismerésére és megbecsülésére utalok. E személyek alapvető identitása elkötelezett kapcsolatokban valósul meg. Elkötelezett kapcsolat két öntudattal és önuralommal rendelkező szabad lény kölcsönös egymásnak ajándékozása. Az elkötelezettség az ilyen szabad lényekre egyedülállóan jellemző tulajdonság, s nem más, mint az én ingyenes elajándékozása, önmagunk odaigérése.*” (65. o.)

Miután a jezsuita Kavanaugh kifejti, hogy számára Jézus Krisztus példája jelenti a Személyes Forma legtökéletesebb megvalósulását, továbbra is feltűnő józanságról tesz tanúbizonyságot. „*A »Személyes Forma« nem a katolikus egyház, a keresztény egyházak, vagy akár valamiféle kinyilatkoztatáson alapuló vallás kiváltsága. A Személyes Forma – így vagy úgy – bárhol és bármikor megmutatkozhat és nyilvánvalóvá válhat, ahol emberi lények hűségesek személyiségükhöz. Ugyanakkor legalább ennyire igaz, hogy az egyháziak vagy a keresztények nem szükségképpen jelentik Krisztus kinyilatkoztatásának legteljesebb megtestesítését. A keresztények olykor notórius módon szakadnak el saját személyiségüktől, csakúgy mint Krisztus Urukától. ... Egész egyszerűen csak arra a kinyilatkoztatásban feltáruló teljességre hivatkozom itt, amely Jézus Krisztus dimenzióinak összességében található meg. Márpedig ez a realitás valamiképpen mindig magában foglalja az egyházat, midőn az a legszorosabb összhangban áll hivatásával.*” (66. o.)

E ponton felmerül a kérdés: kinek szól tulajdonképpen ez a könyv, nem lehetséges-e az, hogy megoldási javaslatának „speciálisan vallási jellege” számos olvasót eleve elriaszt? Nos, a szerző nyíltan is megszólítja reménybeli közönségét, a társadalmi igazságtalanságok ellen ténylegesen küzdő,

ám vallástalan – és többnyire baloldali – aktivistákat, valamint a magukat kereszténynek tartó, de nem kellően aktív embereket (ix. o.). A hitnek és a cselekvésnek össze kell kapcsolódnia: minden köz érdekében végzett tevékenység csak akkor lesz értelmes és ütőképes (eredménye pedig tartós), ha az érdekeltek magukévá teszik mindkét beállítottságot. Eszerint a társadalom számkivetettjei és elnyomottjai érdekében végzett tevékenységet merbe terelné és megtermékönyítené a keresztény igazságba vetett hit (vö. például 166. o. a marxizmussal kapcsolatban), s fordítva: hiteltelen az olyan vallási buzgólkodás, amelyből nem tükröződik semmiféle közösségi, illetve társadalmi felelősségvállalás (xiii. o.).

Azonban mindjárt itt érdemes leszögezni, hogy a kiútként felvázolt alternatíva alapvetően a katolikus egyház tanításával áll összhangban, ezért néhány – például a szentségek szerepével kapcsolatos – tétel maradéktalan elfogadása nehézséget okozhat a nem katolikus olvasók számára. Ám a mondanivaló feldolgozása nem tekinthető haszontalan időöltésnek sem protestánsként, sem valamilyen más, nem keresztény világvallás – nyers materializmust egyébként meghaladó – képviselőjeként. Azért állítható ez viszonylag nagy biztonsággal, mert az itt feltárulkozó, az Áruformával radikálisan szembehelyezkedő, logikusan kapcsolódó és egymást erősítő elemekben gazdag „eszmerendszer” meggyőző ereje egyrészt előmozdithatja a keresztény erők egységesülését (ökumenizmus), másrészt világossá teheti azt, hogy spirituális megoldásért nem feltétlenül kell Ázsiában keresgelnünk. Kiderül az is, hogy a „gazdaságilag fejlett Nyugat” kétségbeejtő szellemi állapotáért aligha okolható Krisztus, illetve az Ő tanítása.

Mindehhez azonban következetesen ki kell gyomlálnunk a napjaink keresztény gyakorlatát jellemző torzulásokat. Ezek saját esendőségünk (bűnünk) számlájára írhatók, s az ezekkel való szembenézés és leszámolás nem feltétlenül fájdalommentes – ám mindenképpen szükséges. *„A Szentírással való szembesüléskor minden olyan hívőben érezhető indíttatás önkritikára és reformra, aki képmutatásra vonatkozó erőteljes hajlamával egyébként tisztában van. Bármely keresztény megtapasztalja ezt, amikor irtózva hall hatalom és kevélység közepette fogant prédikációt a szegénységről és az alázatról, amikor a pap olyan életmódra buzdítja híveit, amely a maga számára túlzottan félelmetes vagy csak vonakodva élhető.”* (120. o.)

„Ha egyházként és keresztényként elutasítjuk bűnösségünket és – mint egy üdvözültségünk jeleként – ragaszkodunk sikereinkhez, hatalmunkhoz, pompánkhoz és előkelőségünkhöz, akkor egyként utasítjuk el a keresztet és Isten szeretetét, amelyről Jézus Krisztus értünk és velünk bekövetkezett halála tanúskodik. Az üdvösség kiérdemlése, az üdvösség elnyerése, jószágunk bizonyítása, az üdvösségért folyó versengés, az üdvösség eladhatóvá tétele, az üdvösség árusítása és garantálása nemcsak az áruformájú evangélium mindennapos kifejezései.” (103. o.)

A Személyes Forma terjedésének sikere és a kereszténység hitelessége érdekében minden kereszténynek tudomásul kellene vennie, hogy Jézus evangéliumbeli tanítványai „nem valamiféle békülékeny homeosztázist vagy a meglévő rend igazolását hirdetik a világnak, hanem egy lehetőséget, amely oly mélyen hatol az emberek szívébe, hogy gyakorlatilag végletek között kell választaniuk, vagy-vagy, és ezen alapvető választást illetően egymással is összeütközésbe kerülnek. Krisztus abszolút hitre szólít fel: teljes szívvel, mindenféle fenntartás vagy feltétel nélkül”. (89. o.) „Ha Krisztus és a bálványozás között minden szinten zajló küzdelemről felismerjük, hogy itt olyan totális világnézetekről van szó, amelyek egymással versengenek s számot tartanak hűségünkre, akkor minden előttünk álló konkrét alternatívának és sajátágos választásnak is tükröznie kell ezt a felismerést. Saját végső hitbeli elkötelezettségünk az, amely megeleveníti és értelmessé teszi azt a részlelhajlást, aminek következtében az összes lehetséges döntési alternatíva és kifejezési forma közül számunkra néhány eleve kizárt.” (158. o.)

Ám Kavanaugh a fenti, „befelé irányuló” jó szándékú kritika, illetve önvizsgálatra való felszólítás ellenére sem tekinthető a katolikus egyházat nyaklód nélkül korholó felvilágosult tömegek vezérszónokának. „Mind saját tapasztalatom, mind az egyházon belüli számos közösségi mozgalom története alapján úgy látom – írja Kavanaugh –, hogy egyetlen fennmaradni kívánó katolikus közösség sem teheti próbára a katolikus hívők közösségéhez való kapcsolatát egynél több területen, legyen az dogmatikával, erkölccsel, vallásgyakorlattal összefüggő vagy valamilyen más, egyetemes kérdés. (...) A cölibátust, a papi hivatás férfitokra korlátozását, a házasság életre szóló jellegét, a Szentháromságot, az Oltáriszentség átlényegülését, a hagyományos imát és az egyház társadalmi helyzetét egyszerre megkérdőjelező közösségeknek nincs szilárd önazonosságuk, nem világos folytonosságuk a hívők történelmi közösségével, s nem rendelkeznek azzal az alappal, amely a közösen osztott hit és értékek melletti bizonyágtételhez szükséges.” (134–135. o.) Nem mintha arról volna szó, hogy az egyház tanításának egy területen való megkérdőjelezése ajánlott stratégia volna, ám mindezzel kapcsolatban általánosságban mindenképp megfogalmazható, hogy az egyetemes hit ilyenén relativizálása a jellemünket formáló és az engedelmisségünkre igényt tartó Áruforma malmára hajtja a vizet, s ez az értékrend akadálytalanul nyomul be az ily módon ütött réseken (127., 135. o.).

„A keresztény egység alapjai oly mélyek és oly égető szükség van rájuk e széttöredezett kultúrában, s a tét is oly nagy, hogy a hit és a társadalom szempontjából egyaránt tragédia lenne, ha a keresztényeket saját nézeteltéréseik bénítanák meg és a szellemi elszigetelődés politikáját tennék magukévá. Egyformán hisznek az egy Úrban, az egy szövetségben, az egy történelemben, a közös bűn létében, a közös ígéletben és a Krisztus által hirdetett ország iránti közös elkötelezettségben, így a keresztényeknek nem kü-

lönfélé gyengeségeikre kell elhívniuk egymást, hanem az egyetlen teljességre, amelyért élni és halni érdemes: a Jézus Krisztusban való szabadságra." (129. o.) Mindez igencsak megszívlelendő, hiszen ennek felismerése és gyakorlatba ültetése nélkül legfeljebb néhány magányos hőstettere futhatja erőnkől, ám ez aligha elegendő tartós és mélyreható változás beindításához.

De vajon mi a könyv alcímében is szereplő kulturális szembenállás lényege, melyek a Személyes Formában megvalósuló élet legfontosabb ismervei? Ezek, bizony, már a személy legintimebb szférájához tartoznak, s ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy minden társadalmi változást célzó erőfeszítés első lépése önmagunk helyzetének világos áttekintése. Ehhez pedig a végtetekig őszintének kell lennünk, önmagunkkal szemben is. Mít gondolunk például az alábbi „ellenállási stratégiáról”?

„Az ima, mint a lelki élet és az egyedüllét cselekménye, azt a jelentős erőfeszítést követeli meg tőlünk, hogy kiszabadítsuk magunkat az áruformájú tudat által megszabott magatartásmintákból. Imára való összpontosításunk annyit jelent, hogy saját identitásunk és rendeltetésünk szempontjából személyekként vagyunk jelen, s hogy felismerjük lényünk azon vágyait, amelyeket a dolgok hamis ígéretei nem elégíthetnek ki. Épp az önmagunk számára való tudatos jelenlét jelenti azt a hatalmas vállalkozást, amellyel szembeszállunk a felszínes külsőségekkel, a kulturális nyomással és a társadalmi elvárással. Ez a döntő oka annak, hogy miért lehet olyan nehéz az ima... Már az is túlzottan idegenszerű, hogy személyként kezeljük magunkat. Nincs tapasztalati visszaigazolás, nincs biztosíték az azonnali sikerre, s nincs lehetőség a mérésre, az ellenőrzésre és a versenyszerű értékelésre.” (136. o.)

„Következésképpen az ima teljes folyamata – csendessége, igazsága, s a birtoklás helyett a lét hangsúlyozása – mélységesen ellenkulturális tevékenység. Az áruformájú élet szempontjából az ima elérhetetlennek, lehetetlennek és távolinak látszik. Hatalmunkon és ellenőrzésünkön kívül áll (ez természetes), s ezért kezelhetetlenül félelmetes. A számunkra legmeghittebbet érezzük a legidegenebbnek és a legijesztőbbnek. Ezért aztán távol maradunk önmagunktól és a bensőségességtől. Így az ima nem csupán ellenkulturális tett, hanem saját személyiségünk és identitásunk helyreállítása. Életünk lényegének visszanyerése az elidegenedettségéből és az áruformájú ságból.” (137. o.)

Az imához hasonló szerepet töltenek be szentségek (a katolikus egyházban a keresztség, a bérmálás, az Oltáriszentség, a bűnbocsánat, a betegek kenete, az egyházi rend és a házasság szentségei). *„Minden szentség, amely egyfajta részvétel az istenember Jézus életében, annak az isteni személyiségnek a megnyilatkozása, amelyből saját személyiségünk részesedik és amelyben végső soron megvalósul. Minden szentség cáfolja az Áruforma evangéliumát és ellenszegül neki. Minden szentség – még a betegeké is – az*

életet erősíti és emeli magához egy olyan civilizáció kellős közepén, amely a halott dolgokat emelte trónra. Mindegyik függetlenséget és megszabadulást hirdet a kultúra láncaitól és korlátos világától. Minden szentség a szabadság és a kötelezettségvállalás cselekménye egy olyan társadalomban, amely mindkettő lehetetlenségét hirdeti. Mindegyiket közösségben végzik egy olyan nemzetben, ahol a közösség halott. Mindegyik a hitet, a reményt és a szeretetet testesíti meg egy kockázatot minimalizáló és a gondoskodást partvonalra szorító világban. ... Minden szentség ima. Minden szentség politika.” (146. o.)

A szerző sorra veszi az összes szentséget, s meggyőzően bizonyítja valamennyi radikálisan ellenkulturális jellegét (140–158. o.). Megkockáztatható a megállapítás: a szentségek szociális és kulturális dimenzióinak következetes feltárása sok évek óta gyakorló katolikus számára is megvilágosító erővel hathat, s a nem katolikusok számára is felvillanthatja e „rendszer” értelmét. Ám – s ezzel részletes ismertetésünk is zárul – e helyütt legyen elég a házasság szentségére kitérni egy bekezdés erejéig!

„Meggyőződésem – írja Kavanaugh –, hogy a házasság intézménye (és minden, ami támogatja felbonthatatlanságát a média intenzív kulturális propagandájával szemben) az Áruformával való szembeszegülés egyik utolsó bázisa. A család az emberi élet olyan elemi szférája, ahol a hűség, a másokban való bizalom, az önelfogadás és a közvetlenségben való növekedés legmélyebb megtapasztalása megtörténhet, és ami bizonyítékot szolgáltat a kapitalizmus korlátatlanságával szemben. Ha egy család szétesik, akkor az Áruforma benyomulása egy gyermek életébe még inkább megtörténhet mint egyébként. Egy család nélküli gyermek számára az életről és a szeretetről szóló kizárólagos információforrás a média, a társadalmi kényszer és a kulturális elvárások. Ha az elkötelezett házasság feloldódik ebben a kultúrában, úgy meglehet, hogy eltűnik a Személyes Forma is.” (147. o.)

A fentiek csak szegényes ízelítőt jelentenek abból a rendkívül gazdag érvanyagból, amellyel Kavanaugh még meglévő értékeink felismerésére, megbecsülésére és védelmére indít bennünket. Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt, hogy itt nem valami új és utópisztikus elképzeléssel állunk szemben: a bíráló, illetve a kiútként vázolt alternatíva egyetlen olyan elemet sem tartalmaz, amely ne állna már évezredek óta az emberiség rendelkezésére. Talán éppen ez az, ami miatt a könyv abszolút lefegyverző hatású.

S alighanem pontosan ez az az „integrált közelítésmód”, amely már alkalmas lehet arra, hogy az ember ne valamely részletkérdésen rágódva, lehetetlenebbnél lehetetlenebb feltevésekkel írjon le egy átfogó társadalmi folyamatot, s erőltessen ráolvasás-szintű gyógymódokat. Persze, biztosan lesznek, akik felteszik a kérdést: „Ugyan már, mi köze a televíziós szappanoperákon »szocializálódó« tömegeknek a két férfitra épülő »családmoddell« követeléséhez?” vagy „Miféle tudománytalan zagyvaság ez elkötelezettségről és szeretetről?” Ehelyett azonban inkább tudomásul kellene

venni, hogy minden mindennel összefügg – bármilyen közhelyszerűen hangozzék is –, s hogy minden társadalomtudományos elemzés, illetve politikai cselekvés kiindulópontjának (vagy legalábbis hátterének) azt a teljes embert kell tekinteni, aki számszerűsíthető és számszerűsíthetetlen sajátosságokkal egyaránt rendelkezik. Ekkor már nem arról van szó, hogy egy műkedvelő jezsuita a tudománynak bekiabál (Kavanaugh egyébként a St. Louis University tanára), hanem arról, hogy legfőbb ideje napirendre tűznünk néhány emberségünk lényegét érintő kérdést.

Ám tudomány ide vagy oda, teljesen mindegy, hogy minek tekintjük Kavanaugh könyvét. Bírálata gyanúsán pontos, javaslatai pedig használhatók. Ez a használhatóság, persze, nem jelenti egyben azt is, hogy *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban* valami borzasztóan egyszerű dolog volna. Ám e feladat során nem vagyunk minden segítség nélkül magunkra hagyatva, s ha élesen látjuk a követendő célt, a Személyes Formát, akkor már az is jelentős előrelépés. Körülbelül ez az a szint, tudniillik az egyén (személy) szintje, amely elindíthat egy spontán, társadalmi struktúrákat is érintő változást. Gondoljunk csak bele: egy Személyes Formában élő társadalomban érdemes-e még kizsákmányolásról és környezetszennyezésről beszélni? Persze, egy efféle paradicsomi állapot megvalósulása még kissé távolinak látszik, ám mindennapjaink *élhetőbbé* tétele még csak nem is a holnap feladata.

Végezetül pedig egy személyes jellegű megjegyzés. Általában egy jó könyvismertetés többé-kevésbé helyettesíti magának a könyvnek az elolvasását, hisz épp ez a célja: a rendszerint időhiánnyal küszködő olvasó számára olyan képet rajzolni a szerző mondanivalójáról, hogy az ismertetés után a könyv már aligha tartogat szellemi földcsuszamlást. Ám érzésem szerint itt valami másról van szó. Valahogy úgy voltam e könyvvel, mint amikor az ember egy hegycsúcsra érve átéli, hogy a mindenségben áll. Lélegzettelállító a panoráma: ha itt a fényképezőgép véletlenül elsül, akkor is lenyűgöző a képi látvány – ám az otlét élményével száz meg száz ilyen kép sem vetekehet. Könyvismertetésem elkészítésekor ugyan nem vaktában csattogtatam képzeletbeli fényképezőm, ám a kiragadott idézetek és gondolatforgácsok nem jelentenek többet egy páratlanul izgalmas utazásról szóló szerény élménybeszámolónál. Egy kiváló könyv tehát értő fordítóra és lelkiismeretes kiadóra vár. Vajon lesz-e ehhez elég szellemi és anyagi erőforrás? – Kíváncsian várom az Áruforma totális hazai uralmának illetén cáfolatát. (*Following Christ in a Consumer Society: The Spirituality of Cultural Resistance*; 2. kiadás, Orbis Books, Maryknoll, New York, 1991)

KOCSIS TAMÁS

ALTERN-HÍREK

- Kovász című negyedéves folyóiratunk új, internetes rovatába (<http://korny10.bke.hu/kovasz/levelek>) várjuk az olvasók rövid hozzászólásait a lapban megjelent cikkekkel, illetve az *Altern-csoport* tevékenységével kapcsolatban. A hosszabb észrevételek *Fórum* című rovatunkban kaphatnak helyt.
- Az internetes közzététel jogának megszerzésével immár a világhálón is olvasható Peter Söderbaum *Értékek, ideológia és politika az ökológiai közgazdaságtanban* című tanulmányának magyar fordítása, amely nyomtatásban a Kovász 1999. őszi számában jelent meg.
- Baranyi Árpád 1999. november 25-én előadást tartott a szegedi Katolikus Egyetemisták és Főiskolások Egyesületében *A modern gazdaság és a globalizáció csapdái* címmel.
- 1999. november 30-án a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) Környezetvédelmi Bizottsága előtt Baranyi Árpád *Világképek versengése a környezetvédelemben és a gazdaságban* címmel tartott előadást, Dabóczi Kálmán pedig az *Altern-csoport* működését mutatta be.
- Kocsis Tamás 2000 januárjában hazatért féléves egyesült államokbeli tanulmányútról. A Rochester Institute of Technology Environmental Management & Technology (környezeti menedzsment és technológia) tanszékén önkéntes egyszerűséggel (voluntary simplicity) és környezeti menedzsmenttel kapcsolatos tanulmányokat folytatott.
- Dabóczi Kálmán 2000 februárjában sikeresen védte meg *Konstruktív növekedéskritika – A növekedésorientált közgazdaságtan progresszív problémaváltásának szükségessége és iránya* című doktori értekezésének tézisrövidítését.

Ha az *Altern-csoport*tal fel kívánja venni a kapcsolatot, a túldoldalon található lehetőségek között választhat.

Ha az Altern-csoporttal fel kívánja venni a kapcsolatot,
az alábbi lehetőségek között választhat:

levélcím: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem,
Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék,
Altern-csoport, 1828 Budapest, Pf. 489.

telefon/fax: (06-1) 218-6855/6280 vagy 6120

internet: <http://korny10.bke.hu/altern>

A Kovász 1999. évi számaiban megjelent írások jegyzéke

Cikkek, Tanulmányok

Hiv. szám		Oldalszám
1.	Az Altern-csoport: Számvetés – Kik vagyunk, és mi a célunk?	205–219
2.	Baranyi Árpád: Erkölcsi és gazdasági megfontolások a vállalati környezetvédelemben	50–68
3.	Boda Zsolt: A biodiverzitás nemzetközi politikai gazdaságtana, különös tekintettel a tulajdonjogokra	165–187
4.	Cox, Harvey: Piacisten – Élet az új vallási törvények idején	221–230
5.	Dabóczi Kálmán: „Így beszéljetez inkább: az igen igen, a nem nem” – Anglia és Wales Katolikus Püspöki Karának <i>A Közjó</i> című körlevele és tanulságai	231–244
6.	Hellyer, Paul: A globális kihívás	5–20
7.	Kocsis Tamás: A jövő közgazdaságtana? – Az ökológiai közgazdaságtan múltja, jelene és jövője az uralkodó neoklasszikus nézetek tükrében	131–164
8.	Lantos Tamás: Nonprofit mítosz	21–49
9.	Marjainé Szerényi Zsuzsanna: Megfizethető-e a megfizethetetlen? – A természet pénzbeli értékeléséről az ökológiai közgazdaságtan és egy hazai felmérés tükrében	188–198
10.	Pataki György: A vállalatok „zöldülése” mint tanulási folyamat	69–97
11.	Söderbaum, Peter: Értékek, ideológia és politika az ökológiai közgazdaságtanban	115–130

Könyvismertetés

12.	Kavanaugh, John F.: Krisztus követése a fogyasztói társadalomban (Kocsis Tamás)	245–253
-----	---	---------

Fórum

13.	Fazekas Csaba: A prosperitás teológiája – alulnézetből	98–108
-----	--	--------

TÁRGYMUTATÓ

1999

Az alábbi tárgymutató segítségével áttekintést adunk arról, hogy a Kovászban 1999-ben megjelent írások milyen témákkal foglalkoztak. A címszavak után található számok egy-egy írás hivatkozási számát jelölik. A hivatkozási számhoz tartozó mű az *írások jegyzékéből* kereshető ki, amely az előző oldalon található.

állam 1, 3, 5
antropocentrizmus 7
ateizmus 12, 13
attitűd 10

bennszülöttek 3
biodiverzitás 3
bioszféra 7
biotermék 3
bizalom 2

civiltársadalom 8

döntéshozatal 9, 11

egyezmény 3, 6
egyház 4, 5, 12, 13
életminőség 7
elmélettörténet 7
elosztás 3
élőlény 3, 7, 9
enciklika 5
erkölcs 1, 2, 4, 5, 12
értékelés 7, 9
érzelem 10
etika 2, 7, 8, 10, 11
evangélium 4, 5, 12, 13

fejlődés 7, 11
felelősség 2
fenntarthatóság 2, 3, 7, 10, 11
filozófia 7
fogyasztás 7, 12
formalizálódás 8

GATT 3
gazdagság 13
gazdaság 4, 5, 6, 8, 10, 12, 13
gazdaságosság 2
gazdaságpolitika 1, 6
géntechnológia 3
globalizáció 1, 6

hagyomány 3, 4
hatalom 4
hitelesség 5, 12

ideológia 11
igazságosság 1, 3, 5
IMF 6
institucionalizmus 11
intézmény 3

jólét 7

Kanada 6
kapitalizmus 4, 5, 6, 12
karizmatikus (kereszténység) 13
katolikus 5, 12, 13
képviselő 8
kereskedelem 3, 6
kereszténység 4, 5, 12, 13
konformizálódás 8, 12
környezet (természeti) 2, 3, 7, 9, 10, 11
környezettudatosság 10
környezetvédelem 7
közgazdaságtan 1, 4, 6, 7, 9, 11
közjó 1, 5
kutatás 1, 7, 9, 10, 11

legitimizálódás 8
lelkiismeret 1, 2
liberalizmus 13

Magyarország 1, 3, 5, 9
MAI 6
materializmus 12

menedzsment 2, 10
mérés 7, 8, 9
mezőgazdaság 3, 7
módszertan 1, 7, 9, 12
monetarizmus 6
multinacionális 1, 2, 6
munkanélküliség 5, 6

nonprofit 8
növekedés 6, 7

nyilvánosság 2

OECD 6

ökológia 3, 7, 9, 10, 11
ökoszisztéma-szolgáltatás 9
őserdő 3

pénz 1, 4, 6, 9, 12
pénzügy 6
politika 1, 3, 5, 7, 11, 13
protestáns 13
pümkösdista 13

racionalitás 11
reformáció 13
relativizmus 12
rendszer 1, 2, 5, 10

stakeholder 11
stratégia 1, 3, 7, 8, 12
survey 7, 10

szabadalom 3
szegénység 1, 3, 5, 6, 13
szennyezés 2
szennyezésmegelőzés 2
szervezet 2, 8, 10, 11
szervezetelmélet 10
színelés 8

tanulás 10
társadalom 1, 5, 8, 12
technológia 2, 10
teológia 4, 13
termodinamika 7
transznacionális 1, 6
tudomány 1, 7, 11, 12
tulajdonjog 3, 5

USA 3, 4, 6, 12

vállalat 1, 2, 10, 11
vallás 4, 12
válság 1, 5
Világbank 6
WTO 3, 6

KÖLTSÉGGALKULÁCIÓ:

A szám nettó sokszorosítási és postaköltsége 240 forint volt. Ezt az értéket kétszer kell megszorozni 1,25-tel a bruttó (fizetendő) érték meghatározásához. Az egyik 25% az egyetemi adminisztráció és a kötelező állami elvonás díja (20+5%), a másik 25% az általános forgalmi adó. Egy példány előállítási költségét tehát $240 * 1,25 * 1,25 = 375$ forint befizetése fedezi.

Kiadja és szerkeszti az Altern-csoport
Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék
Internet: <http://korny10.bke.hu/kovasz>

ISSN 1418-5040

A szám olvasószerkesztője Kocsis Tamás és Weltler Ildikó volt.
Szerkesztés lezárva: 2000. február 28.

Készült: Aula Kiadó KFT
Digitális Gyorsnyomda
Budapest

Útmutató szerzők számára

A *Kovács* olyan tudományos igénnyel készült elméleti vagy empirikus jellegű tanulmányokat közöl, amelyek középpontjában a gazdasági elmélet és/vagy gyakorlat kritikai jellegű megközelítése, illetve a társadalmi szféra és a természeti környezet közötti kapcsolat beható elemzése áll. Alapvető követelmény, hogy a tárgyalásmód túllépjen azon az elképzelésen, amely a materiális hasznok pusztá maximalizálását tekinti az ember egyik legjellemzőbb általános sajátosságának. Üdvözljük a szociológia, a pszichológia, a teológia, a filozófia, a politológia, a történelem, a jog és más hasonló tudományterületek gazdasággal érintkező vetületeinek bemutatását, amennyiben ez elősegíti a közgazdaságtan jelenlegi keretein kívül született társadalomtudományos eredmények átültetését a gazdasági elemzések világába. A fenti feltételeknek megfelelő – és magyar nyelven (még) nem elérhető – szakkönyvek rövid kritikai ismertetését (maximum 3500 szóig) szintén vállaljuk, ha mindez hozzájárul a legfrissebb külföldi tudományos eredmények hazai megismertetéséhez a folyóirat érdeklődési körébe tartozó kutatási területeken.

A kéziratokat három példányban (A/4-es lap mindkét oldalára nyomtatva, másfeles sortávolsággal) kérjük eljuttatni az alábbi címre: *Kovács Szerkesztősége; Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem – Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, 1828 Budapest, Pf. 489.* A kézirat valamennyi oldalát meg kell számozni. Az első oldalnak tartalmaznia kell a tanulmány címét, a tartalomra vonatkozó kulcsszavakat (például növekedés, életminőség, kereszténység stb.), a szerző(k) nevét, végzettségét, foglalkozását, munkahelyét és elérhetőségét (postacím, telefon, fax, e-mail).

A kéziratban minden idegen szerzőtől származó gondolat, idézet, ábra, táblázat stb. forrását pontosan fel kell tüntetni, amelynek során a folyóiratban már megjelent tanulmányok hivatkozásait kell mérvadónak tekinteni. Amennyiben a szerzőnek tudomása van arról, hogy valamely forrás az interneten is elérhető, úgy az anyag pontos internet-címét is meg kell adni. Ha a hivatkozás szóbeli közlésen alapul, akkor a Szerkesztőség külön kérésére az adatközlő írásos engedélyét is csatolni kell. Könyvismertetés esetén elegendő egyszer megadni a könyv bibliográfiai adatait, de a későbbiekben valamennyi könyvből kiemelt további gondolatra/idézetre oldalszámmal kell utalni. A könyvismertetésben a lábjegyzetek használata kerülendő.

A Szerkesztőség részére – a közlésre történő elfogadás után – célszerű számítógépes mágneslemezen is eljuttatni a kéziratot, miután a szövegben a Szerkesztőbizottság által tett valamennyi észrevétel figyelembevételére megtörtént. A lemezen fel kell tüntetni a szerző(k) nevét és a tanulmány címét, valamint a szövegszerkesztő program típusát és verziószámát. Ebben az esetben is mellékelni kell a kézirat egy kinyomtatott példányát, amely pontosan megegyezik az írás lemezen található elektronikus változatával. A kézirat szerkesztése során a folyóirat stílusa a mérvadó. A korrekció alapos ellenőrzése a szerző(k)nek is feladata.

Tekintettel a *Kovács* nem nyereségorientált jellegére, a Szerkesztőségnek a cikkek közléséért nem áll módjában szerzői honoráriumot fizetni. A szerző(k) tudomásul veszi(k), hogy a *Kovács*ban közölt tanulmányokról tetszőleges számú ingyenesen terjesztett másolat készíthető (a forrás és a szerző/k/ megjelölésével), valamint hogy a cikkek mindeki számára díjtalanul hozzáférhetők az interneten.

